अर्वाचीनसंस्कृतम्

(नवमवर्षे द्वितीयोऽङ्कः)

१५ अप्रेल १९८७

सम्पादकः
डा० रमाकान्त शुक्लः
एम० ए०, पीएच० डी०, साहित्याचार्यः
सांख्ययोगाचार्यः

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

आर ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९

अर्वाचीनसंस्कृतम् ८/२

(R. N. 34554/79)

(अप्रैल १९८७ ई०)

विषय-सूचिः

विषयः	लेखकः	पृष्ठांकः
१. सम्पादकीयम्		५७
२. रौति ते भारतम्	डा० रमाकान्त शुक्ल, नयी दिल्ली	५८
३. षोडशाक्षरीस्तोत्रशतकम्	डा० शा० रा० स्वामिनाथः दिल्ली	६१
४. अनात्मवादः खलु दुःखमूलम्	प्रो० हरिश्चन्द रेणापुरकर गुलबर्गा	७५
५. श्रीनूतनसत्यनारायणकथा	डा० रमेशचन्द्र शुक्लः, दिल्ली	८३
६. कालिदास-प्रशस्तिः	डा० रमाशङ्कर तिवारी, फैजाबादः	९९
७. प्रौढसखीसङ्गमसङ्गीतम्	श्री सम्पूर्णदत्त मिश्रः, भरतपुरम्	१०४
८. आशीविषः	श्री देवदत्त भट्टिः, मालेरकोटला	१०५
९. अन्योक्तिद्वयम्	डा० बच्चूलाल अवस्थी, उज्जयिनी	१०७
१०. मिहिरावलीं दृष्ट्वा	ड० राजेन्द्रमिश्रः, प्रयागः	११०
११. श्रीबदरीशस्तुतिः	डा० उमारमण झा, जम्मू तवी	१११
१२. हैमन्तिकप्रार्थनम्	डा० दीपक घोषः, कलकत्ता	११२
१३. रामगिरि-परिसरः	डा०प्रकाश पाण्डे, नागपुरम्	११३
१४. देववाणी-परिषद्वार्ता	श्रीमती रमा शुक्ला	११५
१५. संस्कृतजगद्वार्ता	"	११५
१६. ज्ञानमूर्तिः श्रीचारुदेवशास्त्री	सम्पादकः	११९-१२२

अर्वाचीनसंस्कृतम् (पंजी० सं० 34554/79)

१. प्रकाशनस्थानम्—नयी दिल्ली

२. प्रकाशनकालावधिः—त्रैमासिकम्

३. सङ्केतेन सह मुद्रकस्य, प्रकाशकस्य सम्पादकस्य च नाम नागरिकता च—डा० रमाकान्त शुक्लः, भारतीयः, देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९

४. पत्राधिकारिणां नाम्ना सह सङ्केतः—देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६, वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९

डा० रमाकान्तशुक्ल इति नामाहं उद्घोषयामि यदुपरिलिखितं सकलमपि विवरणं मम मतौ सत्यमस्ति ।

—रमाकान्त शुक्लः

प्रकाशकः

सम्पादकीयम्

अर्वाचीनसंस्कृतस्य नवमवर्षीये द्वितीयेऽस्मिन् पद्यमयेऽङ्के विविधा सामग्री दीयते। 'रौति ते भारतम्'-इतीयं रचना मया १२-१०-१९८५ ई० तारिकायां विनिद्रय नागपुरविश्वविद्यालये संस्कृतविभागेनायोजिते अखिलभारतीयसंस्कृत-कविसम्मेलने पठितासीत्। कानिचन पद्यानि अस्यां सद्य एव योजितानि। 'भाति मे भारतम्'-इतिशीर्षकस्य मम संस्कृतकाव्यस्य सञ्चारिभावत्वेनेयं रचना सहृदयैः स्वीकार्या। 'षोडशाक्षरीस्तोत्रशतकम्' इत्यस्मिन् स्तोत्रे डा० स्वामिनाथेन भगवती कामाक्षी स्तुता। 'अनात्मवादः खलु दुःखमूलम्' इत्यस्यां रचनायां श्री हरिश्चन्द्र रेणापुरकरः विज्ञानधर्मयोरविरुद्धतां परस्परपूरकतां च निर्दिशति। आचार्यरमेशचन्द्रशुक्ल-कृता 'नूतनसत्यनारायणकथा' सत्यस्य महत्त्वं निर्दिशति। डा० रमाशङ्करतिवारी-कृता 'कालिदासप्रशस्तिः' इति मुक्तच्छन्दोरचना कालिदासं स्तौति। कविपुण्डरीकश्रीसम्पूर्णदत्तमिश्रप्रणीतं 'प्रौढसखीसङ्गमसङ्गीतम्' मर्मस्पृक् गीतं वर्तते। 'आशीविषः' इति व्यङ्ग्य-रचनायां डा० देवदत्तभट्टी आतंकवादस्य संवर्धनमधिक्षिपति। डा० बच्चूलाल-अवस्थिकृतमन्योक्तित्रयं परवशस्य मनस्विनो दशां व्यनक्ति। डा० राजेन्द्र मिश्रः 'मिहिरावलीं दृष्ट्वा' इत्यस्यां रचनायां मिहिरावल्यां निखिलदिल्ल्याः पीडां पश्यति। अन्या अपि रचना शीर्षकमनुसृत्य स्ववैभवं प्रदर्शयन्ति।

पाठका एता रचना आस्वादयितुं समीक्षितुं च सादरमाहूयन्ते।

अग्रिमेऽङ्कद्वये अभिनवपाणिनेः श्रीचारुदेवशास्त्रिमहाभागस्य (८-५-१८९६-९-४-१९८७ ई०) 'श्रीगांधीचरितं' नाम गद्यकाव्यमविकलरूपेण तत्स्मृतौ प्रकाशयिष्यते। तत्परिचयस्तु अस्माभिः ११९-१२२ पृष्ठेषु दीयते।

१५-४-१९८७

आर ६, वाणी-विहारः

नयी दिल्ली-११००५९

(रमाकान्त शुक्लः)

प्रधानसम्पादकः

रौति ते भारतम् !

(डा० रमाकान्त शुक्लः, ६ वाणी विहारः, नयी दिल्ली-११००५९)

कश्चिदुवाच—

किं रमाकान्त ! नित्यं त्वया भण्यते
'भाति मे भारतं भाति मे भारतम् ।'
किं न पश्यस्यनेकैरभावैर्युतं
रौति ते भारतं रौति ते भारतम् ॥१॥

कुत्रचिद्दीर्घपंक्तिस्थिता मानवाः
यापयन्ति स्वकालं प्रतीक्षापराः ।
मोचयन्ति स्वनिःश्वासराशीनहो !
यैर्व्यथामाप्नुवद् रौति ते भारतम् ॥२॥

रेलयानेषु भिक्षारपरान् बालकान्
अङ्गहीनानवस्त्रान् दयोत्पादकान् ।
गालिभिः पोषितान् न्यक्कृतैस्तोषितान्
वीक्ष्य चिन्तामयं रौति ते भारतम् ॥३॥

वृत्तपत्रेषु नित्यं बलात्कारिणां
निन्द्यपैशाचकृत्यानि पश्यत् पठत् ।
किञ्च हत्यापहारादिगाथा वहत्
रौति ते भारतम् रौति ते भारतम् ॥४॥

क्वाप्यशिक्षातमोभिर्वृतं कष्टदैः
क्वापि रोगैः परीतं महादारुणैः ।
नित्यमुत्कोचलीलाविलासैर्युतं
रौति ते भारतं रौति ते भारतम् ॥५॥

यौतकप्रेप्सुभिर्लोलुपैरन्वितैः
मर्त्यरूपे स्थितैः राक्षसैः कौटिकैः ।
दह्यमाना वधूर्वीक्ष्य दुःखेन हा
रौति ते भारतं रौति ते भारतम् ॥६॥

देहपण्याजिरे नूपुराकर्णनैः
पारदश्यांकितैर्नृत्यकृत्यैस्तथा ।
येन दारिद्र्यगाथोच्चकैर्गीयते
तद् व्यथापूरितं रौति ते भारतम् ॥७॥
यत्र रक्षाभटैः रक्षणीयो हतः
यत्र गोप्ता न गोप्यं क्षमो रक्षितुम् ।
यत्र सन्तो मता दस्यवो हिंसका
रौति तद् भारतं रौति तद् भारतम् ॥८॥
उच्चशिक्षां समाप्यापि वृत्त्यर्जने
न क्षमो जायते यत्र यूनां गणः ।
यत्र कुत्रापि वृत्त्यर्थमाहिण्ड्यते
रौति तद् भारतं रौति तद् भारतम् ॥९॥
हा कराधानकर्ताधिकारी स्वयं
यत्र धत्ते स्वगेहे विना सूचनाम् ।
कृष्णवित्तं तथा स्वर्णभाण्डं महद्
रौति तद् भारतं रौति तद् भारतम् ॥१०॥
कार्यरोधैस्तथा हिंसकान्दोलनैः
चाटुकारप्रणीतैर्वृथा भाषणैः ।
ईश्वरम्मन्यमानैरहो दम्भिभी
रौति ते भारतम् रौति ते भारतम् ॥११॥
उग्रकृत्यैर्नरैर्यत्र मध्येपथं
पूर्वसेनापतिर्हन्यते गोलिभिः ।
यत्र चार्ता भिषग्भिर्बलाद्दूष्यते
निन्द्यकृत्याङ्कितं रौति तद् भारतम् ॥१२॥
यत्र यूनां नवैर्मादकैर्वस्तुभिः
क्षीयते शक्तिरोजस्तथा लुप्यते ?
यत्र दृश्या युवानो जराजर्जरा
रौति तद् भारतम् रौति तद् भारतम् ॥१३॥

कर्हिचिद्विश्वबन्धुत्वमुद्घोषयत्
　　　　　　पावयद्विश्ववन्द्यैश्चरित्रैर्जगत् ।
यस्तदेवाद्य　　　विद्वेषहिंसाप्लुतं
　　　　　　रौति ते भारतम् रौति ते भारतम् ॥१४॥

कर्षकेभ्यो　यदान्नं　भवेद्　दुर्लभं
　　　　　　कार्मिकेभ्यश्च　गेहं　यदा　दुर्लभम् ।
वस्त्रकृद्भ्यश्च　वस्त्रं　यदा　दुर्लभं
　　　　　　तर्हि नूनं हहा ! रौति ते भारतम् ॥१५॥

कर्गले　राष्ट्रभाषास्ति,　नो　भाषणे
　　　　　　संस्कृतं　स्तूयते,　नैव　तत्सेव्यते ।
स्वीयपादे　कुठारः　स्वयं　पात्यते
　　　　　　वीक्ष्य सर्वं ध्रुवं रौति ते भारतम् ॥१६॥

रमाकान्त उवाच—

यत्त्वया　कीर्त्यते　दोषजातं सखे !
　　　　　　तन्मया सूचितं　ह्येकपद्ये' पुरा ।
दोषवर्जं मया　सद्गुणाः　सञ्चिता-
　　　　　　स्तेन प्रोक्तं मया भाति मे भारतम्' ॥१७॥

कीर्तनेनैव　वा　क्रन्दनेनैव　वा
　　　　　　लोपमेष्यन्ति　दोषा　न　देशस्य　वै ।
तेन　सर्वैः　क्रियन्तां　सदा　सुक्रियाः
　　　　　　येन भातु प्रसन्नं　सदा　भारतम् ॥१८॥

लोलुपा　नायका　नैव　सन्त्वत्र　भोः
　　　　　　सन्तु कर्तव्यशून्या　न　चापि प्रजाः ।
देशसेवां　मिलित्वा　कुरुध्वं　समे
　　　　　　येन भूयोऽपि भासेत नो भारतम् ॥१९॥

---

१. सन्तु दोषा अनेकेऽत्र कैश्चिन्मताः
　　　　　　किन्तु नाहं प्रपश्यामि तान् मन्दधीः ।
वन्दनीयं मया कीर्तनीयं　मया
　　　　　　मोदतां　वर्धतां　राजतां　भारतम् ॥

—'भाति मे भारतम्'—इत्यस्मिन् काव्ये १०७ संख्यके पद्ये

षोडशाक्षरी-स्तोत्रशतकम्

(रचयिता : डा० शा०रा० स्वामिनाथः 'कार्यकारः')

प्रथमा षोडशी

काद्यां विद्यां कृतसुकृतिभिः[1] केवलं सेव्यमानां
कामरातिप्रणयनिकषप्रस्तरोरोजकुम्भाम् ।
काञ्चीक्षेत्रे भुवनमहिते काञ्चिदानन्दरूपां
कामाक्ष्याख्यां कलितकरुणां भावये कल्पवल्लीम् ॥१॥

एकैश्वर्यात् च्युतिमुपगतं भिक्षुमीशं स्वदृष्ट्या
कुर्वाणा तं धनपतिसखं विश्ववन्द्यं महेशम् ।
एकाम्रेशप्रियसहचरी प्रैधमानप्रभावा
सैका माता सकलजगतामेतमुद्धर्तुमेतु ॥२॥

ईशानि त्वं परशिवमये भासि पर्यङ्कतल्पे[2]
ईशत्वं ते कथयति जनो राजराजेश्वरीति ।
ईक्षामात्रात्सृजसि निखिलं विश्वमम्ब त्वमीष-
न्मात्रां दीने कुरु मयि कृपां येन धन्यो भवेयम् ॥३॥

लज्जां याति त्रिभुवनजयी मन्मथस्त्वत्समक्षं
लावण्यं ते मदनदहनख्यातिमीशस्य मार्ष्टि ।
लाक्षारक्तं ललितचरणं ये भजन्ते नरास्ते
लक्ष्मीवाण्योः कृतकतनयास्ते भवन्त्यम्ब नूनम् ॥४॥

ह्रीङ्काराख्यं मनुमनुदिनं ये जपन्त्यम्ब तेषां
हृत्पद्मे ते नियतवसतिर्नित्यकल्याणदात्री ।
ह्रीविध्वस्तास्तदितरमनुव्रातवर्णा भवानि !
ह्रासं यान्ति स्वयमथ पुरो ज्ञानबीजाक्षरस्य ॥५॥

हत्वा दैत्यं महिषवपुषं केवलं पादघाता-
त्तद्वक्षोत्थक्षतजमलिनं सिंहपृष्ठे निविष्टम् ।
पादं शर्वो मुकुटघटितस्वर्धुनीवारिभिस्तं
प्रक्षाल्येशे[3]! तव हृदि गतं मार्ष्टि सापत्न्यरोषम् ॥६॥

---

१. कर्मधारयादिनिः

२. परितोऽङ्का लक्षणानि यस्मिन् तस्मिन् तल्पे

३. ईशे इति मातुस्संबोधनम्

सर्पाकारा स्वपिषि कुहरे कुण्डलिन्याख्यया या
मूलाधारे निजमनुरवोद्बोधिता सत्वरं त्वम् ।
संसर्पन्ती दशशतदलाम्भोजकिञ्जल्कमध्ये
प्रीत्या पत्या रहसि मिलिता धोक्षि पीयूषधाराम् ।।७।।

कम्पातीरे[४] कनककदलीकाण्डवेतण्डशुण्डान्
न्यक्कुर्वाणौ पुरहरमनोमोषणे बद्धदीक्षौ ।
ऊरू चारू रहसि वसतस्तस्करौ ते विधेयौ
ताभ्यां बिभ्यन्मदनमथनो नेच्छति स्नातुमम्ब! ।।८।।

हंसी हंसं मृगयितुमहङ्कारपद्माधिरूढा
ह्यद्यैस्सप्तस्वरविरिचितैराह्वयन्ती स्वनादैः ।
आज्ञाचक्रं निजविभृतयोल्लङ्घ्य पद्माटवीस्थं
कान्तं प्राप्य प्रकटितरतिं मोदते मोहिनीयम् ।।९।।

लब्ध्वा देवि त्वदधररसाकारपीयूषधारां
शम्भुः स्वैरं गरलमपिबत्सागरे मथ्यमाने
लक्ष्मीकान्तो वहति निटिले त्वत्पदाग्निस्सरन्तीं
लाक्षालेखां निखिलजगतीरक्षणे बद्धदीक्षाम् ।।१०।।

ह्रींबीजं ते वदनकुहरे यस्य नृत्यत्यजस्रं
हस्तप्राप्तास्तव करुणया सिद्धयस्तस्य सर्वाः
हाहाहूहूमुखमुखरिताः स्त्रोतशब्दाश्च नित्यं
त्वद्भक्तस्य श्रवणविषयं यान्ति ते दृष्टिपातात् ।।११।।

संगीतं ते सरसरशनाकिङ्किणीभिः प्रवृत्तं
साम्नां राशिं जनयति महादेवि सच्चित्स्वरूपे !
यन्माधुर्यानुकरणविधौ निष्फलारम्भयत्ना
मूकीभूता द्रुहिणगृहिणीवादिता कच्छपीयम् ।।१२।।
कल्पान्ते ते भ्रुकुटिचलनप्रेङ्गितज्ञः पतिस्ते

सर्वं दग्ध्वा त्रिभुवनमहाप्रेतभूम्यां कपाली ।
एकाकी यन्न हि स रमते तेन वामाङ्गसंस्थां
कालीं त्वाऽयं व्रजति शरणं रन्तुमिच्छुः स कालः ।।१३।।

---

४. गतौ रतौ च । इति कम्पा नितम्बः । पचाद्यच् ।
तस्यास्तीरे तटे ।

लावण्यं ते सुदति ! सुमनःकामिनीवृन्दचित्ते
लज्जाहेतुर्मनसिजरिपोः कौतुकाधानहेतु ।
लक्ष्मीवाण्योर्हृदि च सततं देवि मात्सर्यहेतुः
रत्या भूयो मदनमिलनप्रत्ययोत्पत्तिहेतुः ॥१४॥
ह्रीमित्यस्मिन् हरपदगतौ हार्द्धराद्धौं समेता-
वीमित्यम्बामुखकुचयुगं भात्यनुस्वारबद्धम् ।
यस्मात्सर्गस्थितिलयतिरोधानन्नाशप्रमोक्षा-
स्सम्पद्यन्ते शिवशिवधूसामरस्यप्रसङ्गात् ॥१५॥
श्रीमित्यम्भोनिधितनुजया व्याप्त एषो मनुस्ते
सर्वैश्वर्यं वितरति यतस्त्वत्पदाम्भोजभाजाम्
श्रीविद्याख्यां वहति भुवने देव्युपास्तिक्रमोऽतः
श्रीमातेति प्रथमगणना नामसाहस्रके ते ॥१६॥

द्वितीया षोडशी

केने[५] यक्षस्त्रिदशपरिषद्दर्पदुर्ज्ञेयतत्त्वः
शुद्धं ब्रह्मेत्यनिमिषगणं बोधयित्री त्वमेवम् ।
काले काले तुहिनगिरिजे देशिकत्वं प्रपन्ना
मोहान्धानां नयनतिमिरं देवि दूरीकरोषि ॥१७॥
एकं चन्द्रं तव मुखनिभं प्राहुरेतत्त्वलीकं
मौलौ डिम्भो हिमगुरपरस्त्वग्रजो भालदेशे ।
तस्य ज्येष्ठौ रचितवसती गण्डपार्श्वे तव स्तो
बालेन्दुस्ते चिबुकघटितश्शम्भुना लालितोऽसौ ॥१८॥
इच्छाशक्त्या निखिलजगतां सर्गरक्षाप्रणाशा-
न्कुर्वाणां त्वां विधिहरिमहेशैस्त्वदादेशकृद्भिः ।
स्तोतुं नैव प्रभवति महादेवि ! जिह्वासहस्रै-
स्साक्षाच्छेषः कथमिव वद प्राकृतो मादृशस्त्वाम् ॥१९॥
लावण्यं यद्युवतिवनितादेहसर्वस्वभूतं
सत्काव्यानां सहृदयमनोरञ्जकं यद्रसाख्यम् ।
पात्रे वर्षद्धनिकविभवे दम्भहीना च या श्रीः
सर्वो देव्यास्तव हि महिमा सर्वमाङ्गल्यरूपे ॥२०॥

---

५. केनशब्दोऽनुकरणभूतः केनोपनिषदः संज्ञा ततः प्रातिपदिकत्वा-
त्सप्तमी ।

ह्रीङ्कारस्ते वियति विततो विश्वमाप्लाव्य संस्थः
सर्पो येन त्र्यधिकवलयो मुञ्चति स्वापमम्ब ।
वैखर्याख्यां भजति तु गले हंसतां फालमूले
मेरोः पृष्ठे त्रिपुररमणीनूपुरारावरूपम् ।।२१।।

हन्तुं रक्तस्रवकणभवं दैत्यमिद्धप्रकोपा
युद्ध्यत् काल्याः प्रसृतरशनारङ्गसंस्थं विधाय
क्षारं क्षारं क्षतजमखिलं कालिकां पाययन्ती
नीरक्तं तं जघनिथ रिपुं कीदृशं वर्णये त्वाम् ।।२२।।

सन्ध्यानृत्तव्यसनिनि सभानायके नायके ते
शिक्षाकर्मण्यनुमतिमुपेत्याऽथ तेऽपाङ्गशिष्यः ।
शिक्षां शम्भो रतिविलसिते नर्त्तने चैककालं
कुर्वन् शिष्यो निजमपि गुरुं कर्मणा सोऽतिशेते ।।२३।।

काठिन्यं यन्नगपतिसुते ! भाति वक्षोजयुग्मे
पित्रा दत्तं परिणयविधौ स्त्रीधनं स्वानुरूपम् ।
शश्वत्तस्मात्पितृगृहगतामृद्धिमालोच्य दृप्ता-
मीर्ष्यावेगात्प्रहरति मुहुर्दक्षवैरी कुचे त्वाम् ।।२४।।

हन्तुं दैत्यं निजकरतले खड्गमुद्यम्य दक्षे
वामे धृत्वा कचभरममुष्याननं द्रष्टुकामा ।
भुग्नं कण्ठं हृदि च करुणां लोचने रोषवह्नि
धृत्वा ग्रीवां लुलुविथ रिपोर्भावये तत्स्वरूपम् ।।२५।।

लक्ष्मीस्तावत्कतिपयधनैर्वश्यतामेति पुंसां
वाणी शश्वन्मननपठनव्यापृतानां विधेया
कामाक्ष्यास्ते स्पृशति न मनाङ् मानसं ह्येकपत्न्या-
स्त्वन्यं कञ्चित्त्रिपुरमथनात्त्र्यम्बकाच्चन्द्रचूडात् ।।२६।।

ह्रीमित्येषस्तव मनुवरः कल्पवृक्षाद्विशिष्टो
यस्मादर्थान् सुरतरुरसौ प्रार्थितानेव दद्यात् ।
भक्तेभ्यः किं किमिव हितमित्यर्थनानिर्व्यपेक्षं
दातुं शक्तो निजकरुणया मध्यबीजाक्षरं ते ।।२७।।

सच्चिद्रूपं निगमशिखरैर्नेति नेत्यादिवाक्यै-
स्ताटस्थ्येनाऽप्यनुमितिवचोभङ्गिभिस्सूच्यमानम् ।
अध्यात्मं तत्त्विदमिति निजां शक्तिमावृत्यभिख्यां
व्यावर्त्य त्वं करबदरवत्साधकेभ्यो ददासि ॥२८॥

कल्याणानां निलयनमवस्थानमार्त्तस्य जन्तो-
र्मीमांस्यं यन्निगमवचसां योगिनां ध्यानगम्यम् ।
माराराते र्हृदयकरिणो बन्धनालानमेकं
काञ्चीक्षेत्रे विलसतितरां पादमूलं भवान्याः ॥२९॥

लक्ष्मीवाण्योः करतलचलच्चामरोत्थैस्समीरै-
र्मन्दं मन्दं चलति निटिलोपान्तभागेऽलकश्रीः ।
वारं वारं जलदपटलैश्छादितं मुच्यमानं
राकाचन्द्रं गमयति तुलामम्ब ! ते वक्त्रचन्द्रः ॥३०॥

ह्रीङ्कारस्ते मुकुटघटितश्चन्द्रकान्तो मुखेन्दोः
सान्निध्ये यः स्रवति करुणां भक्ततापोपशान्त्यै ।
सायुज्यश्रीनिटिलघटितश्चारु सिन्दूरबिन्दुः
नित्यानन्दामृतजलनिधेरुत्थितश्शीतरश्मिः ॥३१॥

श्रीकण्ठे च प्रणयकलहे याचमाने प्रसादं
रुष्टायास्ते चरणयुगलस्याग्रतस्सन्नताङ्गे ।
पञ्चास्योऽपि प्रतिफलनतस्त्वन्नखादर्शपङ्क्तौ
कैलासोत्थापनकुतुकिना रावणेनैति साम्यम् ॥३२॥

तृतीया षोडशी

कण्ठे कालो भुजगततिभिर्वेष्टितो भैक्षवृत्तिः
कृत्तिं धृत्वा पितृवनचरस्संवृतो भूतसंघैः ।
इत्थंभूतस्स हि पशुपतिस्त्वत्करस्पर्शभाग्या-
द्विश्वेशोऽभूत्तव करुणया शंकरोऽभूच्छिवोऽभूत् ॥३३॥

एकस्मिन्नप्यतुलमहिमन्यक्षरब्रह्मतत्त्वे
भात्यां सत्यां त्वयि पृथगिव द्वित्वमाभाति तस्मिन् ।
तेनाद्वैते श्रुतिवचनतात्पर्यमासाधयन्न-
प्याचार्यस्त्वां कथयति परब्रह्मणो गेहिनीति[६] ॥३४॥

६. "महामाया विश्वं भ्रमयसि परब्रह्ममहिषि" इति सौन्दर्य-लहर्याम् ।

ईक्षामात्रान्मदनशलभं शम्भुकोपाग्निदग्धं
प्रोज्जीव्य त्वन्नयनकुहरे न्यस्य तं गूहसे यत् ।
तेनैव त्वद्भुवनमहिता देवि कामाक्ष्यभिख्या
सार्थीभूता विलसतितमामाश्रितत्राणशीले ।।३५।।

लब्ध्वा मातर्वदनकमलात् त्वत्प्रसादप्रतीकं
दिव्यं सारस्वतरसरभरं देवि ताम्बूलसारम् ।
पूगेलाद्यैस्सुरभि निखिलाम्नायसर्वस्वभूतं
मूर्खो यातः कविकुलमणिः कालिदासः कवीन्द्रः ।।३६।।

ह्रीमित्युक्ते सपदि हृदयान्तःस्थषट्कोणमध्ये
शम्भोर्भाग्यं धृतवपुरिवाभाति कोणत्रयस्थम् ।
कोट्यर्काभं निगमनिचयैर्मृग्यमानन्दकन्दं
पञ्चप्रेतैर्विरचितमहामञ्चगं पुण्यपुञ्जम् ।।३७।।

हस्ते धृत्वा सुमशरततिं चैक्षवं चापदण्डं
वीक्षामात्रान्मदनवशगं मन्मथारिं विधाय ।
शस्त्रास्त्रौघं परिकरमहं नाश्रये स्वेच्छयैत-
त्सेत्स्यत्येवं प्रथयसि निजं सर्वशक्तत्वमम्ब ।।३८।।

सद्योजातस्मितविकसिते वक्त्रपद्मे मधुस्य-
न्त्यक्षणोर्युग्मं मधुकरनिभं मन्मथारेस्त्वदीये ।
योगभ्रंशं मम रिपुरयं प्राप्त इत्यात्तहर्षः
कामः कामं हसति नयनप्रान्तरे ते निलीनः ।।३९।।

कल्माषं यद्धरगलगतं कालकूटस्य चिह्नं
पत्युः कण्ठग्रहणजनितं त्वत्कृतं वर्णयन्ति ।
शर्वान्तःस्थं बहिरपि ततं रक्षितुं जीवराशिं
कोऽन्यः शक्तो भुवनजननीं त्वां विना लोकनाथे ।।४०।।

हस्तग्राह्यो हरमहिषि ते मध्यभागः कदाचि-
द्भङ्गं यायात्कुचयुगभरेणेति चिन्तामुपेतः ।
गाढं श्लिष्यन् निजभुजलतापाशबद्धं वितन्वन्
वक्षोभारं तदितरकरेणोद्वहत्यम्ब शम्भुः ।।४१।।

लक्ष्मीर्लज्जावनतवदना त्वन्मुखेन्दोस्समक्षं
वाणी मूका भवति भवतीनूपुरारावमात्रात् ।
त्वत्कारुण्यं सुरतरुमपि ह्रेपयत्यर्थिनां यत्
कामानर्थानपि वितरति प्रापयत्यम्ब मोक्षम् ।।४२।।

ह्रीङ्कारोऽयं भवजलनिधौ मज्जतां मानवाना-
मेका नौका दुरितविपिनध्वंस ने दाववह्निः
मोहव्याधिप्रशमनविधौ याति सिद्धौषधत्वं
कामाक्ष्यास्ते निरवधिकृपावर्षणे कृष्णमेघः ।।४३।।

सन्धाय त्वद्भ्रुकुटिवलयाकारचापे कटाक्षान्
पुष्पेषूंस्त्वन्नयनरथगो भीतिमुत्सार्य दूरे ।
स्वैरं मारः प्रहरति शिवे त्वत्कृपायत्तधैर्य-
स्तुच्छः को वा न भवति महान्त्वत्करालम्बलाभात् ।४४।

कामाक्षि त्वां हृदयकमले सर्वदा सन्निधाप्य
त्वत्पादाब्जे मधुकरमयीं वृत्तिमातिष्ठमानाः ।
काञ्चीक्षेत्रे कृतवसतयश्शेखराश्चन्द्रपूर्वाः
जीवन्मुक्ताः भुवनमखिलं पावयन्तो जयन्ति ।।४५।।

लीये मातस्तव पदयुगे ध्वस्तमोहः कदाऽहं
कायेऽहंधीविरहितदशां त्वत्प्रसादादुपैमि ।
प्रायेणाम्बाचरणयुगलान्निस्सरद् ज्ञानगंगा-
तोये मज्जन् धुतजनिमृतिर्धन्यधन्यश्चरेयम् ।।४६।।

ह्रीङ्कारस्ते भगवति दयाम्भोधिकल्लोलनादो
भक्तालीनां चरणकमलास्वादझंकारनादः ।
श्रीकण्ठस्य प्रशमकरिणस्त्रासने सिंहनादो
योगीन्द्राणां हृदयनलिनीनिस्सरद्धंसनादः ।।४७।।

श्रीमातेति श्रितजनपरित्राणदेत्यम्बिकेति
प्रत्यग्रूपेत्यखिलजगतामेकरक्षाकरीति ।
कामाक्षीति प्रथितकरुणेत्यद्रिराजात्मजेति
नामालापैर्दिवसनिवहान्नेतुमिच्छामि शेषान् ।।४८।।

चतुर्थी षोडशी

कन्दर्पः स्वं सुमशरततिं चैक्षवं चापदण्डं
न्यासीकुर्वंस्तव करयुगे नेत्रकोणे निलीनः ।
शंभुस्थैर्यद्रवणनिपुणैस्तावकापाङ्गबाणै-
र्भ्रूचापोत्थैः प्रहरति हरं वैरनिर्यातनेच्छुः ॥४९॥

एकं स्रोतः कविकुलगिरां हेतुरेको जगत्या-
श्चैदम्पर्यं निगमवचसामैश्वरं भागधेयम्
एकीभूतं विधिहरिहराकारमेकं च तत्त्वं
ह्येकाम्रेशप्रणयचषकं भाति काञ्चीनगर्याम् ॥५०॥

ईक्षामात्राच्छवमपि शिवं कर्त्तुमीशानजाये
प्रावीण्यं यन्नयनयुगलं लाघवेनैव धत्ते ।
किं तन्नष्टं कथय हृदयान्तःस्थजाड्यापनुत्त्यै
नो चेन्मातर्दुरितनिचयो मामकस्त्वां रुणद्धि ॥५१॥

लास्यव्याजान्नटनरसिकं जेतुकामा महेशं
तस्यैवोर्ध्वप्रसृतचरणाल्लज्जिता त्वं जिता च ।
भूयस्तस्मात्परिभवकथां सर्वथा वारयन्ती
देहार्द्धे त्वं रचितवसतिश्चन्द्रचूडस्य भासि ॥५२॥

ह्रीङ्कारस्ते नलिनपदयोर्मञ्जुमञ्जीरनादो
घण्टानादस्तव पदजुषां मोक्षसौधप्रवेशे ।
उद्गारस्ते स्मितमधुरसप्राशिनां साधकानां
सीत्कारस्त्वद्वदनकमलामोदपाने शिवस्य ॥५३॥

हासव्याजात्त्रिपुरदहनं कुर्वतश्शूलपाणे-
श्चित्तस्थैर्यं हरति निखिलं मन्दहासस्त्वदीयः ।
भालस्थं तद्दहननिलयं मन्मथारातिचक्षु-
स्त्यक्त्वा क्रोधं हिमकरतुलां याति तेऽपाङ्गपातात् ॥५४॥

संविद्रूपे परशिवतनौ भासि वामार्द्धभागे
संयोगो यस्सुमुखि युवयोस्सामरस्यं व्यनक्ति ।
चित्त्वं यत्ते सहचरगतेनाऽथ सत्त्वेन साकं
ह्यानन्दत्वे परिणतिमुपेत्याद्वयत्वे च भाति ॥५५॥

कम्बुग्रीवे कुरु मयि कृपामर्थिनां कामधेनो
मोहग्रस्तोप्यकृतसुकृतोऽप्यम्ब पुत्रोऽस्मि तेऽहम् ।
मार्जारी स्वं मुखगतशिशुं दुर्घटेऽप्युत्सृजेत् किं
वानर्या किं तनुगतशिशुः शक्यते हातुमम्ब ॥५६॥

हर्यश्वाद्या महिषदितिजात्त्राणकामा भवत्याः
पादौ प्रापुश्शरणमवधीस्तं पदाघातमात्रात् ।
तद्वन्मातस्तव चरणयोरेष यातोऽभयार्थी
मच्चित्तस्थान् जहि दितिसुतान् रागविद्वेषमुख्यान् ॥५७॥

लब्ध्वा मातुर्नयनकमलस्यन्दि कारुण्यधारां
जात्या मूकस्समजनि महाकाव्यनिर्माणदक्षः ।
स्तन्यं पीत्वा कनककलशप्रख्यवक्षोरुहात्ते
ख्यातिः प्राप्ता द्रविडशिशुना ज्ञानसम्बन्धनाम्ना ॥५८॥

ह्रीङ्कारस्ते वदनकुहरे यात्यबुद्ध्यापि यस्य ।
प्रज्ञाऽभावादतिजडमतेः प्राकृतस्यापि तस्य ।
प्रायः सारस्वतरसभराः श्रोत्रपेयाश्च वाचां
धारा वक्त्रान्मधुमधुरतामाक्षिपन्तः स्रवन्ति ॥५९॥

सन्तप्तानां तव पदजुषां नीरदौ तापशान्त्यै
शर्वस्यान्तःकरणमथने मन्दराद्रीयमाणौ ।
नाट्याचार्यौ त्रिपुरदहनस्याश्रयौ मन्मथस्य
जेजीयेते भुवनमहितौ नेत्रकोणौ भवान्याः ॥६०॥

कामारातेर्मनसिजकलाशिक्षणे देशिकाभौ
शम्भुक्रोधाद्रतिसहचरारक्षणे राजभृत्यौ ।
ब्रह्मानन्दे सरसि सततं राजहंसायमानौ
जेजीयेते कलितकरुणौ कौचिदम्बाकटाक्षौ ॥६१॥

लब्धुं मातर्वदनकमलात्सर्वदा संप्रफुल्लात्
भृङ्गोऽहं ते स्मितसुमरसाकाङ्क्षया बंभ्रमामि ।
कारुण्यं चेद्यदि न भविता मत्कृते कामदोग्ध्रि
कामाक्ष्याख्या कथय कथमेत्यर्थवत्त्वं त्वदीया ॥६२॥

ह्रीङ्काराख्ये कनककलशे न्यस्य भक्त्याख्यतोयं
तस्मिन् मातुश्चरणयुगले चूतपत्रे निधाय ।
तत्र स्थाप्य स्वहृदयफलं षोडशीमन्त्रजापं
कुर्वन् भक्तो रचयति शिवे ! शुद्धिपुण्याहकृत्यम् ।।६३।।

श्रीमित्येतं मनुमतिशुभ यो वहत्यम्ब वक्त्रे
तस्योपान्ते सततवसति ! सिद्धयः कामयन्ते ।
तद्गेहान्नापसरति रमा शंखपद्मादयश्चा-
प्यासेवन्ते ह्यहमहमिति प्राप्तुकामाः कृपां ते ।।६४।।

पञ्चमी षोडशी

कल्याणि त्वत्पदयुगजुषामन्तकान्नास्ति चिन्ता
दीर्घापाङ्गो द्रवति दुरितं दीनता याति दूरम् ।
यान्ति स्वैरं तव करुणया मानमोहादिदोषाः
साम्राज्यश्रीः स्वयमथ वृणोत्यम्ब तान् माल्यहस्ता ।।६५।।

एकं स्थानं नियतकरणैर्योगिभिर्मृग्यमाणं
मूलस्थानं शिवगुरुसुतख्यातिदेवद्रुमस्य ।
मुक्तिस्थानं वरदमहितं स्थानमीशस्य भूमे-
र्नाभिस्थानं तव विजयते देवि काञ्चीपुराख्यम् ।।६७।।

ईशस्येक्षा सृजति निखिलं विश्वमित्याह वेदः
सा चेदीक्षा यदि न भवतीवोक्षिता लोकमातः ।
किं वा कर्तुं प्रभवति परं ब्रह्म शुद्धं ततस्त्वा-
माद्यां मूलप्रकृतिमखिलोत्पत्तिहेतुं वदन्ति ।।६७।।

लीयन्ते त्वन्नयनसुषमानिर्ज्जिता लज्जया ते
मीनव्रातास्सरसिजदलैः छादितास्तोयमध्ये ।
स्थित्वा तीव्रे तपसि भवतीं प्रार्थयन्तः स्वकीये-
ष्वेकं मारध्वजपटगतं प्रेक्ष्य धन्या भवन्ति ।।६८।।

ह्रीमित्युक्ते भगवति मणिद्वीपमाभाति चित्ते
तन्मध्ये च द्रुहिणहरिपत्न्यौ तवादेशरक्ते ।
सद्योजातप्रमुखरचिते मञ्जु मञ्चे निषण्णा
हासोद्रेकोल्लसितवदना तत्र देदीप्यसे त्वम् ।।६९।।

हंसायन्तस्तव मुखविधोर्ज्योत्स्नया लिप्तगात्राः
षोडश्याख्यं बिसकिसलयं चञ्चुमध्ये वहन्तः ।
त्वद्वात्सल्यामृतमधुरतां शश्वदास्वादयन्तः
सिद्धाः केचिज्जगति विगतद्वन्द्वमोहाश्चरन्ति ।।७०।।

सन्ध्याकाले त्वमसि धरणीदेवदत्तार्घ्यतोयै-
स्तुष्टा तेषां वितरसि धियं विश्वकल्याणहेतोः ।
वेदत्रय्याः सुरसरिदिव प्राप्तमार्गत्रया त्वं
गायत्र्याख्यां वहसि तनुमित्युच्यते वेदविद्भिः ।।७१।।

कस्त्वं भर्त्ता, क्व मम गिरिजा, मूर्ध्नि, नाऽस्मि त्वदीया
कस्य त्वं भोः मथितमदनस्याऽस्मि, कोऽहं, विटस्त्वम् ।
भोगी नाऽहं, भुजगततयस्सन्ति, नाऽहं भुजङ्गो
देव्या इत्थं प्रणयकलहे नर्मवाचो जयन्ति ।।७२।।

हर्षोत्फुल्लां हरमुकुटगां वीक्ष्य गङ्गां सफेनां
पत्या साकं रतिविलसितां शंकमाना द्युनद्याः ।
पादाघाताद्युगपदुभयोर्दण्डनायोद्यतं तद्
देव्या वामं चरणकमलं पातु मां पातकेभ्यः ।।७३।।

लोपामुद्रा भृगुकुलमणिर्नन्दिदत्तात्रिपुत्राः
दुर्वासास्त्वद्भजननिरताः कादिहाद्यादि मार्गैः ।
आराध्य त्वां जनिमृतिमयात् कर्मबन्धाद्विमुक्ता-
स्त्वत्सायुज्यं भवभयहरं प्राप्तवन्तो रमन्ते ।।७४।।

ह्रीङ्कारस्ते सुरभि दयितो वत्सकः कामधेनोः
यत्सान्निध्यात्स्रवसि निखिलान् कामितान् साधकेभ्यः ।
ह्रीङ्कारोऽयं भगवति तवान्तःपुरे द्वारपालो
यत्कारुण्यात्त्वयि कृतधियस्त्वत्सकाशं व्रजन्ति ।।७५।।

संकल्पस्ते भ्रमयति जगच्चक्रमेतद् विचित्रं
यस्मिन् जीवाः सुकृतदुरितप्रेरिता बंभ्रमन्ति ।
यन्त्रो यत्र भ्रुकुटियुगलं तावकं, कर्मपाश-
स्सूत्रं येन भ्रमणविषयं याति जीवश्शरावः ।।७६।।

कर्णाभ्यर्णं नयनसुहृदौ दीर्घदीर्घं सरन्तौ
पैशुन्यं त्वत्पतिविषयकं मन्दमन्दं ब्रुवन्तौ।
दृष्ट्वा शर्वं त्वनघचरितं त्वत्पदा ताड्यमान-
मन्त्रैः पूर्णावनुशयवशाल्लज्जितौ तौ जयेताम् ॥७७॥

लङ्काभर्त्तुर्भुजततिबलाच्चालिते राजताद्रौ
संभ्रान्ता यत्पशुपतिगलालिङ्गनं तेनिथ त्वम्।
तावद्वामां विगलितरुषं प्रेक्ष्य तुष्टः पतिस्ते
वक्त्राम्भोजं पुलकिततनूर्निर्विरोधं चुचुम्ब ॥७८॥

ह्रीं मायाख्यस्तव मनुरिति प्रोच्यते यत्तदास्तां
कामं मायां तव पदजुषां दूरमुत्सार्य चित्तात्।
कामारातेर्मनसि जनयत्यम्ब कामं निकामं
मायाधीनं रचयसि शिवं यो हि मायाधिनाथः ॥७९॥

श्रीवत्साङ्कः सुरदितिजयोरम्बुधौ मथ्यमाने
स्पर्धां दृष्ट्वाऽमृतविषयिणीं मोहयन् दैत्यवर्गम्।
त्वत्कारुण्यात् त्रिनयनमनोमोहनं मोहिनीत्वं
प्राप्तः सर्वानदितितनयान् प्राशयद् व्याजवृत्त्या ॥८०॥

षष्ठी षोडशी

कामाक्षि ते वदनबिंबतुलां यियासुस्तप्तुं तपोऽम्बुरुहमम्बुनि तिष्ठदेतत्।
प्रागेव ते वदननिर्जितमिन्दुबिम्बं दृष्ट्वा ह्रिया मुकुलतां भजते निराशः ८१

एणाङ्कमौलिपरिरम्भणसंभ्रमेण शोणप्रभं तव वपुः पुलकाञ्चितं यत्।
प्राणप्रियस्य हृदये मदनस्य पञ्चबाणप्रयोगविधिमाचरतीव मन्ये ॥८२॥

ईशे त्वदीयपदयोः प्रणयापराधक्रोधप्रसादनविधौ विनतोत्तमाङ्गे।
तत्रस्थशीतकिरणो दशधा विभक्तः प्रत्येकमेतिनखचन्द्रकलङ्कतां ते ॥८३॥

लाक्षारसार्द्रमुपमर्दितदुष्टरक्षोवक्षःक्षरत्क्षतजलक्षितमङ्घ्रियुग्मम्।
कामाक्षि नीरजदलाक्षि कृपाकटाक्षसंरक्षितत्रिभुवने परिरक्षतान्नः ॥८४॥

ह्रीङ्कारपेटकनिवेशितदिव्यरत्नं ह्रीङ्कारनन्दनवनस्थितकल्पवृक्षम्।
ह्रीङ्कारदुग्धजलधिस्थसुधासवं तत्कामाक्ष्यभिख्यपरतत्त्वमहं स्मरामि ॥८५॥

हस्तावलम्बमभयार्थिजनस्य नित्यं हर्यश्वमुख्यदिविषद्गणवन्द्यमानम् ।
हंसं हृदंबुजगतं परमार्थतत्त्वं कामाक्ष्यभिख्यमनिशं मनसा स्मरामि ॥८६॥
संगीतमेव तव नादशरीरमाहुर्लावण्यमम्ब तव सत्कवितासु दृश्यम् ।
अव्याकृतं तव वपुर्नहि दृश्यतामेत्यानन्द इत्यभिहितं ह्यनुभूतिवेद्यम् ॥८७॥
कामेश्वरः शिरसि देवनदीं कपर्दैश्छन्नां दधत्तव दृशोर्विषयं व्रजन्तीम् ।
आच्छाद्य गांगनयनायितमीनशोभां खण्डेन्दुना रहसि रक्षति तां सपत्नीम् ॥
हत्वाऽसुरं महिषमेकपदाभिघाताद्धर्षं गतांस्त्वमभिवीक्ष्य यदात्थ देवान् ।
दुःखं यदा भवति वस्तदपाकरोमी त्येतत् त्वदीयवचनं खलु मेऽवलम्बः ८९
लक्ष्मीस्त्वदीयचरणार्पितकुङ्कुमेन नष्टां स्वदेहसुषमां पुनराप्तुकामा ।
काञ्चीपुरे चरति देवि तपस्सुतीव्रं श्रीदेव्यपि श्रियमुपैति तव प्रसादात् ९०
ह्लींबीजमम्ब भवसागरतारणाय नौकायितं मदनजीवनहेतुभूतम् ।
भोगीन्द्रभोगमणिरूर्ध्वगकुण्डलिन्यास्त्वन्मस्तके घटितमैन्दवबिम्बखण्डम् ९१
संसाररूपविषवृक्षपविस्त्वदङ्घ्रिद्वन्द्वकर्मदावशमने नववारिवाहः ।
मोहान्धकारदलने च सहस्ररश्मिः कामाक्षि ! वीक्षणपथं समलंकरोतु ।९२।
कान्तस्तवाम्ब कवलीकृतकालकूटश्चिन्तां विहाय नटनं कुरुते यदीशः ।
उद्वाहमङ्गलविधौ तव कण्ठनद्धमांगल्यसूत्रमहिमा खलु तत्र हेतुः ॥९३॥
लक्ष्मीनिवासमरुणोत्थितमन्दहासं सौन्दर्यकोशमलिवृन्दनिषेव्यमब्जम् ।
त्वद्वक्त्रनिर्जितमुपैति हि पङ्कजत्वं नष्टश्रियं व्यपदिशन्त्यकुलप्रसूतम् ॥९४॥
ह्लींबीजमब्जनयने तव नासिकाग्रे सन्मौक्तिकं हृदयविभ्रमहेतुभूतम् ।
सिन्दूरबिन्दुरथवा तव भालदेशे बीजायितं भुवनसर्गविधौ युगान्ते ॥९५॥

श्रीमन्मुखं तव विलोकयतः पुरारे-
भालस्थितं नयनमेति सुधांशुसाम्यम् ।
क्रोधानलो व्रजति चन्दनशीतलत्वं
येनाऽपयाति मनसो मदनस्य भीतिः ॥९६॥

परिशिष्टम्

जित्वा वाणीमधिगतयशः प्राप्य सारस्वताख्यां
विश्वाचार्यश्शिवगुरुसुतः पूज्यपादोऽनुवर्त्त्वाम् ।
मूकाचार्यस्तव हि करुणालब्धवाग्वैभवेन
स्तोत्रं चक्रे क्व नु मम तथास्त्यर्हता स्तोतुमीशे ॥९७॥

किञ्चिज्ज्ञोऽहं सुकृतरहितो दूरवर्ती त्वदङ्घ्रेः
सर्वज्ञा त्वं कृतसुकृतिभिः स्तूयसे या कवीन्द्रैः ।
कोऽहं स्तोतुं तुहिनगिरिजे त्वाममेयप्रभावा-
मत्याचारो निजशिशुकृतो मर्षणीयो जनन्या ॥९८॥

दारिद्र्यं मे वचसि हृदये नास्ति भक्तिप्रवाहः
रिक्तं चित्तं विनयविभवात् काव्यनिर्माणशक्तेः ।
त्वत्पूजायां विरतमपि मे वाचमायोज्य मात-
र्भाविन्यम्बास्तवनकवने शेमुषीं लब्धुमीहे ॥९९॥

स्तोत्रं वर्णैर्मनुवरगतैः कल्पितं षोडशैर्यत्
श्रीकामाक्ष्याः कलितकरुणादृष्टिपातप्रभावात् ।
अल्पज्ञेन ग्रथितममुना कार्यकारोपनाम्ना
भूत्यै भूयाच्छ्रवणपठनव्यापृतानां समेषाम् ॥१००॥

इति अनन्तश्रीविभूषितानां काञ्चीकामकोटिपीठाधीश्वराणां श्रीमच्चन्द्रशेखरेन्द्रसरस्वतीश्रीचरणानां श्रीकामाक्ष्या अवतारभूतानां पदपांसुकणायितेन कार्यकारोपनाम्ना भारद्वाजेन स्वामिनाथेन रचितं

षोडशाक्षरीस्तोत्रशतकम्

संपूर्णम्

अनात्मवादः खलु दुःखमूलम्

(प्रा० हरिश्चन्द्र रेणापुरकरः, गुलबर्गा)

ऐश्वर्यपुण्योदयशृंगरूढः स्वर्गस्थदेवैरपि वन्दनीयः ।
भूमण्डनो भारतवर्षदेशस्त्रैलोक्यचारित्र्यगुरुर्बभूव ॥१॥

यत्कीर्तिरम्याद्भुतगन्धलुब्धं भृङ्गायमानं भुवनं समस्तम् ।
तत्पादपद्मार्चनसंप्रसक्तं मनोज्ञगुंजारवमाततान ॥२॥

नूनं दिवः खण्ड इवावनिस्थो हैमो गरुत्मानिति लोकवित्तः ।
प्रेप्सुर्जनिं देवगणोऽपि यत्र घोरं तपो दुश्चरमाचचार ॥३॥

अहो यदीयोज्ज्वललोकवृत्तं यत्कैकयश्चाश्वपतिर्जुघोष ।
स्तेनो न मे जानपदे न शौण्डो स्वैरी न कश्चिन्न च पांसुलेति ।४॥

उदारचारित्र्यमहो जनानां यद्गेहमभ्यागतमानवेभ्य. ।
आपस्स्थले दुग्धमुपाहरन्ति कुर्वन्ति सत्कारमुदारवाचः ॥५॥

लुण्ठाकपाटच्चरवीतचिन्तास्तालैर्विहीनेषु गृहेषु रात्रौ ।
स्वपन्ति लोकाः सुखशान्तियुक्ता इत्यंकितं यात्रिवरैरनेकैः ॥६॥

अलक्षितं यत्र विशन्ति रात्रौ सुप्तेषु लोकेषु निकेतनेषु ।
चन्द्रस्य पादा न तु चोरपादा अहो सुधन्यो भुवि नाक एव ॥७॥

आस्तामियं गौरवपूर्णगाथा प्राचीनभव्योज्ज्वलभारतस्य ।
यन्नव्यवैदेशिकसूरिवर्यैरुद्घोषितं तत्स्मरणीयमत्र ॥८॥

भूमण्डलेऽहं यदि मार्गयेयं स्वर्गायमानं विषयं सुधन्यम् ।
यत्र प्रकृत्या निजरूपसंपन्नूनं त्रिकीर्णा खलु मुक्तहस्तम् ॥९॥

यस्मिन् कृतो मानुषमानसेन देवोपहारीकृतदिव्यशक्तेः ।
अत्यद्भुताश्चर्यकरो विकासो रहो गभीरं निपुणं वगाह्य ॥१०॥

मानुष्यदुर्बोधमहासमस्याः समाहिता गूढतमाः सलीलम् ।
यद्विस्मिताः स्युः खलु काण्टशिष्याः प्लेटोसमप्राज्ञवरानुगाश्च ॥११॥

यूनानरोमादिविमर्शपुष्टा अद्यापि तां जीवनदायिशक्तिम् ।
सत्प्रेरणां चाप्य विधिरसवश्चेत् स्वजीवनं दिव्यमहोच्चभावम् ॥१२॥

यशोन्वितं सर्वजनीनमेव संप्लावितं चात्मिकदिव्यशक्त्या ।
न भारतादन्यत एति दृष्टिरित्याघुषन्मूलरनाम धीमान् ॥१३॥

"ग्रन्थस्य कस्यापि समस्तलोके पाठो न तादृग् हृदयङ्गमोऽस्ति ।
कल्याणकृच्चोन्नयनैकहेतुर्यादृग् हि नामोपनिषद्वराणाम् ॥१४॥

स एव मे जीवनशान्तिहेतुर्भवेच्च मृत्योरपि मे स एव ।"
इत्यब्रवीत् शोपनहावरोऽपि शार्मण्यदेशीयमहाविपश्चित् ॥१५॥

प्रामाण्यमेवास्य समीहितं चेद् दीर्घायुषा मे समुदं ददामि ।
संसारधर्माध्ययनारतेन प्रोवाच धन्यः खलु मूलरोऽसौ ॥१६॥

इत्थं हि संसारदिगन्तभागादुदात्तचारित्र्यसुधर्मशिक्षाम् ।
जिघृक्षवो धर्मतृषार्तलोकाः संप्रापुरत्र भ्रमरा इवाब्जम् ॥१७॥

विलोक्य तस्यैव दिगन्तकीर्तेर्देशस्य कष्टां स्थितिमद्य शोच्याम् ।
रुदन्ति देवा अपि दुःखतप्तास्ततो नराणां किमु वर्णनीयम् ॥१८॥

पर्याप्तमन्नं न जलं न वासः सामान्यलोकाय सुलभ्यमद्य ।
सौविध्ययुक्तानि गृहाणि दूरे कुट्योऽपि सामान्यजनैर्न लभ्याः ।१९॥

ऐश्वर्यसंपन्ननिकेतनेषु वसन्ति केचिद् बहुभूमिकेषु ।
कुबेरकल्पाः सुखसंभृतेषु हर्षप्रमोदान् खलु निर्विशन्तः ॥२०॥

उत्तुंगसौधेषु वसन्त एव जना उदात्तोज्ज्वलचारुवेषाः ।
उदारवाचोऽपि सुसभ्यमन्या भवन्ति संस्कारविचारदीनाः ॥२१॥

सर्वोच्चविद्यापदवीं दधाना महाकुलीना सधनाश्च छात्राः ।
गर्ह्याणि पापापि समाचारन्तो भवन्ति भीता न च लज्जिताश्च ।२२॥

अभ्यंकरो नाम जगत्प्रसिद्धः पुण्यस्थवैयाकरणोऽतिवृद्धः ।
छात्रैर्हतो निष्करुणं सभार्यो दग्धस्य वित्तस्य कृते धिगेतत् ॥२३॥

मद्यादि पातुं न धनं ददाना मातामही काऽपि हृता स्वनप्त्रा ।
अन्येन केनापि धनस्य हेतोः पुण्यस्थछात्रेण हतः स्वतातः ॥२४॥

तत्रैव कस्मिन्नपि भोज्यकक्षे मदोद्धताभ्यां पुरपालकाभ्याम् ।
प्रसह्य नार्यः परिधर्षिताश्च वृत्यैव सस्यं खलु भक्षितं हा ! ॥२५॥

उद्दण्डविद्रोहिजनैश्च छात्रैः स्वगर्हितस्वार्थसमर्जनाय ।
संधाय राष्ट्रस्य विपक्षिसार्धं प्रचालितं निर्ममघातसत्रम् ॥२६॥

राष्ट्रस्य भाग्योदयसाधिकारा अमात्यसंसज्जनशास्तृवर्याः ।
स्वार्थार्चका भ्रष्टपथप्रवृत्ता भवन्ति राष्ट्रस्य विरोधिभूताः ॥२७॥

हिंसाघृणाचौर्यवितथ्यवादाः स्वार्थार्चना भ्रष्टपथानुसारः ।
पूर्वं ह्यभूवन्नपवादभूता हा हन्त ! जाता नियमा इदानीम् ॥२८॥

अयं ह्यभूत् साधनमेव पूर्वं साध्यस्य सामाजिकसौख्यसिद्धेः ।
वित्तं नु साध्यं खलु जातमद्य तस्माज्जना वित्तपरा भवन्ति ॥२९॥

मोक्षार्थमासीत् खलु धर्मसिद्धिर्धर्मार्थमास्तां ननु वित्तकामौ ।
धर्म्यावतस्तावुभयावपीष्टौ नो चेदनर्थोऽपरिहार्य एव ।।३०।।

उद्दामनिर्यंत्रितवित्तकामौ धर्मप्रतीपौ च निरंकुशौ च ।
त्रैलोक्यवैक्लव्यरुजार्तिमूलं कूलंकषा निर्झरिणी न भूत्यै ।।३१।।

शारीरसौख्यावहवस्तुपूर्णे वैज्ञानिकीमुन्नतिमादधाने ।
देशे न कश्चिन्न सुखी न शान्तः सर्वत्र हाहाकृतिरेव दृश्या ।।३२।।

अभ्रंकषात्यन्तिकमूल्यवृद्धया भ्रष्टप्रजापीडकशास्तृकृत्यैः ।
त्रस्तैर्हि सामान्यजनैः कथंचित् कृच्छ्रेण लोके क्रियतेऽसुयात्रा ।।३३।।

उत्कोचदानेन विना न किंचित् कुत्रापि कार्यं भवतीह देशे ।
लभ्यं न कुत्रापि विशुद्धवस्तु सर्वत्र साम्राज्यमसाधुतायाः ।।३४।।

वित्तं न कस्यापि न जीवनं च नारीजनानां च सतीत्वमेव ।
मानं न शीलं न पवित्रता च संरक्षितं भाति न किंचिदद्य ।।३५।।

महर्षिवर्याध्युषितायंभूमिर्विश्वस्य चारित्र्यगुर्वरुरिष्ठः ।
विदुष्टपापासुरवृत्तिलक्ष्यं कथं बभूवेति विचारणीयम् ।।३६।।

इयं हि नः सार्धशताब्दकाले ह्यनात्मवादाश्रितभोगमूल-
पाश्चात्यलोकायतसभ्यताया अन्धानुकारस्य करालसिद्धिः ।।३७।।

प्राचीनभव्योज्ज्वलसंस्कृतेर्नो जीवातुभूतानि च शाश्वतानि ।
तत्त्वानि लोकैः खलु विस्मृतानि तस्यास्ति वै कष्टविपाक एषः ।।३८।।

अस्मन्महासंस्कृतिमूलतत्त्वमुद्घुष्टमासीन्मुनिसार्वभौमैः ।
यच्चेतनाचेतनविश्वमेतद् व्याप्तं च सृष्टं परमात्मनैव ।।३९।।

सर्वेऽपि तस्यैव भवन्ति पुत्राः सर्वज्ञसर्वेश्वरसर्वगस्य ।
आत्माऽपि सर्वेषु समानरूपः सौभ्रात्रमस्मात्सहजं समेषाम् ।।४०।।

ब्रह्माण्डपिण्डौ परिदृश्यमानौ नैकान्तिकौ पूर्णयथार्थसत्यौ ।
पश्चात्तयोर्यत्परमात्मतत्त्वं तदेव नित्यं परमार्थसत्यम् ।।४१।।

विश्वं विलोक्यापि च विश्वमूलं देहं विलोक्यापि च देहमूलम् ।
स्मृतेनं सार्यं मनुजेन नूनमित्येव नः संस्कृतिमूलतत्त्वम् ।।४२।।

शरीरमात्रं नहि मानवोऽयं देहात्मनोः संहतिरेव मर्त्यः ।
देहात्परं चेतनमात्मतत्त्वमतो न भाव्यं तनुमात्रलक्ष्यैः ।।४३।।

किन्त्वद्य चार्वाकपथप्रवृत्ता अनाद्यनन्तामरनिर्विकारम् ।
आत्मानमानन्दमयं विहाय भवन्ति देहार्चनमात्रसक्ताः ।।४४।।

अभद्रभद्राखिलवासनानां शुभाशुभाशेषमनोरथानाम् ।
पूर्तिः समेषामविवेकपूर्वं नरं नयत्याशु पशुत्वभावम् ॥४५॥

पशुत्वभावः सहजो नराणां तस्मात्तदीयोन्नयनं नरत्वम् ।
ततश्च नारायणरूपसिद्धिरुच्चैस्तमं संस्कृतिलक्ष्यमेतत् ॥४६॥

अशेषसंपद्धनधान्यपूर्णे वैज्ञानिकोत्कर्षशिखाधिरूढे ।
अमेरिका-नामसमृद्धदेशे जना न तुष्टा न च शांतियुक्ताः ॥४७॥

ऐश्वर्यरत्नाकरसंनिमग्नाः समस्तसंभाव्यसुखोपपन्नाः ।
तथापि तत्रस्थजना गुडाकां विना न निद्रागुलिकां लभन्ते ॥४८॥

हिंसाऽऽत्महत्यावधवातुलानां प्रमाणमात्यन्तिकवर्धमानम् ।
निदर्शनं नाम सुखस्य तेषामुद्दामभोगा न सुखाय नूनम् ॥४९॥

स्वार्थार्चकाः भौतिकवादनिघ्नास्त्यजन्ति वृद्धौ पितरौ युवानः ।
विवाहविच्छेदपराश्च नूनं स्वपूर्वसंतानमपि त्यजन्ति ॥५०॥

अनात्मवादैहिकवादनिष्ठा नग्नार्थकामोपहतात्ममेधाः ।
अन्यानपेक्षात्महितैकचिन्ता निरर्गला नागरिका भवन्ति ॥५१॥

अर्थेन लभ्यानि यदा भवन्ति सर्वाणि मानास्पदसाधनानि ।
अर्थप्रधानेऽपि च राजतंत्रे स्पष्टं जना अर्थपरा भवन्ति ॥५२॥

अनेन केनापि शुभाशुभेन मार्गेण वित्तार्जनमेव लक्ष्यम् ।
संपद्यते मानवजीवनस्य तत्रावकाशो नहि धर्मनीत्योः ॥५३॥

महोच्चमानार्हपदाधिरूढाः शालीनसंमानितसभ्यमन्याः ।
विद्याविदग्धा अपि वित्तमूढा जना अकार्याणि समाचरन्ति ॥५४॥

नराधमैर्यो तु कलाभिहृतो भार्या नवोढा निहताः [illegible]
अन्यैश्च राष्ट्रे विनिगूढगुह्यं प्रकाशितं [illegible] गुप्तम् ॥५५॥

देहातिरिक्तं च विविक्तमन्यत् [illegible] मन्यमानाः ।
जना हि [illegible] बुद्धियुक्ताः [illegible] धर्म [illegible] समाचरेयुः ॥५६॥

नान्त्या समस्या [illegible]
अन्तर्गतं तस्य [illegible] मुक्तिं [illegible] ॥५७॥

विश्वं प्रकृत्या [illegible]
पश्चात्प्रकृत्याः [illegible] ॥५८॥

व्याप्ता त्रिलोकी [illegible] वपुश्चापि [illegible] ।
सत्ता द्वयोश्चेत् [illegible] भावयाम ॥५९॥

भोगैर्विना नैव शरीरयात्रा ततो न भोगा नितरां प्रहेयाः ।
आत्मानमाभ्यन्तरमुख्यतत्त्वं विस्मृत्य भाव्यं न तु भोगलिप्तम् ॥६०॥

दृश्या यथा संसृतिरस्ति सत्या सत्यो वियोगोऽपि तथैव तस्याः ।
स्थेयं मनुष्यैरत एव तस्यां निर्लिप्तभावं सरसीव पद्मम् ॥६१॥

आकण्ठभोगाब्धिनिमग्नलोका दूरेऽस्तु संतोषसुखानुभूतिः ।
भवन्ति निर्वेदघृणाभिभूताः निःसीमभोगा न सुखाय नूनम् ॥६२॥

सीमातिरिक्ता विषयोपभोगाः कुर्वन्ति भोगं ह्युपभोक्तुरेव ।
भोगो वरं त्यागपुरःसरोऽस्ति त्यक्तेन भोक्तव्यमिति श्रुतिर्हि ।६३॥

भोगेन भोगः खलु सीमितोऽस्ति त्यगेन भोगस्त्वमितो विशालः ।
तत्त्यागपूर्वो विषयोपभोगः आभ्यन्तरामन्दसुखैकहेतुः ॥६४॥

स्वार्थं विहायापि परार्थसिद्ध्यै दिवानिशं ह्युद्यमिनो लभन्ते ।
शान्तिं सुखं दिव्ययशश्च लोके तत्त्यागसिद्धिर्न तु भोगलब्धिः ॥६५॥

संपत्तिवादोऽपि च साम्यवादः सामन्तवादश्च समाजवादः ।
वित्तं मनुष्यस्य समामनन्ति मुख्यां समस्यां परमं च साध्यम् ।६६॥

क्षुत्तृट्प्रशान्तेः समनन्तरं किमाध्यात्मिकी नास्ति नरस्य वाञ्छा ।
देहादृते किं मनुजो न किञ्चित् किं देहनाशेन नरस्य नाशः ॥६७॥

आहारनिद्रादिकभौतिकानां प्रयोजनानामपि पूरणेन ।
तुष्टा न केचित्सततं यतन्ते ह्युच्चैस्तरं साधयितुं परार्थम् ॥६८॥

तृष्णाबुभुक्षादिकवासनानां त्यागं विधायापि परोपकारम् ।
कर्तुं महद्भिर्यतितं सदैव प्राणार्पणेनापि सहर्षमत्र ॥६९॥

गान्धीदयानन्दमसीहबुद्धैः स्वार्थं विहायापि परार्थमेव ।
सहर्षमात्मार्पणमाचरद्भिः किमत्र लेभे न दिगन्तकीर्तिः ॥७०॥

स्वार्थार्पणेनापि परार्थसिद्धिः क्लेशान् सहित्वापि परोपकारः ।
त्यागोऽपि भोगाद् ग्रहणाच्च दानं सर्वैश्च सर्वत्र समाद्रियन्ते ॥७१॥

अन्त्याऽत्र सत्ता परमात्मनश्चेद्देहेऽपि चेदात्मन एव मुख्या ।
अतोऽत्र निष्कामविवेकवृत्त्या भोग्या त्रिलोकीति यथार्थमार्गः ॥७२॥

सत्यं दयास्नेहपरोपकाराः अक्रोधशौचेन्द्रियनिग्रहाश्च ।
आध्यात्मतत्त्वानि भवन्ति नूनं त्रैलोक्यशान्त्यावहपावनानि ॥७३॥

संस्थापनार्थं स्थिरविश्वशान्तेर्विश्वैक्यबन्धुत्वकृते जनानाम् ।
घोषो हि सर्वत्र विधीयतेऽद्य नाध्यात्मतत्त्वानि विना तु शक्यम् ।७४॥

एतन्महामौलिकतत्त्वजातं मान्यं न तैर्भौतिकवादिमन्यैः ।
यैः केवलं स्वार्थपरैः शरीरात् तत्त्वान्तरं स्वीक्रियते न किञ्चिद् ।।७५।।

नैवेश्वरो नैव च सृष्टिकर्ता लोकान्तरं नैव च नान्यजन्म ।
अत्रैव जन्मापि च मृत्युरत्र ह्येवं गते धर्मकथैव नास्ति ।।७६।।

इत्थंगते भौतिकवादिमन्यः स्वार्थार्थमेवात्र करोति कार्यम् ।
स्वार्थार्थमेवान्यहितं करोति स्वार्थोपकाराय परोपकारम् ।।७७।।

प्राबल्यमस्मात्खलु संबभूव सर्वत्र कामान्धधनातुराणाम् ।
दुर्वृत्तजालमाधमलुण्ठकानां हिंसाघृणापापकृतां समाजे ।।७८।।

संपूर्णमानुष्यविनाशहेतोरण्वस्त्रयुद्धस्य विभीषिकाभिः ।
संत्रस्तविश्वस्य विमोचनाय नूनं न विध्यन्तरमस्ति किंचित् ।।७९।।

अर्थेन धर्मानुगुणेन भाव्यं भाव्यं च कामेन तथैव धर्म्यम् ।
अन्ते च कल्याणकरावुभाभ्यां नो चेद् विनाशोऽपरिहार्य एव ।।८०।।

चैतन्यमन्यन्नहि चेच्छरीराद् दृश्यान्न विश्वाज्जगदात्मतत्त्वम् ।
अस्मान्न जन्माज्जननान्तरं चेद् हर्षप्रमोदान्नहि लक्ष्यमन्यत् ।।८१।।

निष्पत्तिरस्यैव भयावहस्य निरात्मवादाश्रितदर्शनस्य ।
यन्नाम सर्वत्र विमुक्तराज्यं हिंसाघृणाचौर्यविलुण्ठनानाम् ।।८२।।

सत्यं क्षमाशान्तिपरोपकाराः अस्तेयदाक्षिण्यदयानुरागाः ।
हास्यास्पदं ह्येव भवन्ति लोके कस्मै किमर्थं खलु पालनीयाः ।।८३।।

ऊर्ध्वं हि मृत्योर्यदि शून्यमेव समाजकल्याणकथाऽपि मिथ्या ।
अन्तोऽपि मे चेत्सह मृत्युनैव कल्याणचिन्ता किमु कस्य हेतोः ।।८४।।

अनात्मवादोपहतेन तेन मत्वा जयं प्राकृतिकं स्वलक्ष्यम् ।
प्रचण्डविज्ञानसहायकेन ह्यभूतपूर्वोऽभ्युदयः प्रपेदे ।।८५।।

समस्तनैसर्गिकभूतशक्तीर्जित्वा नरेणारचितानि ताभ्यः ।
यानानि वायोरपि वेगवन्ति चाण्वस्त्रशस्त्राणि भयंकराणि ।।८६।।

तडित्प्रदीपोज्ज्वलसभ्यजानि दूरेक्षणाकाशगिरान्वितानि ।
वातानुकूलानि सुखावहानि तुंगानि हर्म्याणि विनिर्मितानि ।।८७।।

मानुष्यसौविध्यसुखावहानि नानाविधात्यद्भुतसाधनानि ।
विचित्रयंत्राणि विनिर्मितानि मानुष्यमस्तिष्कचमत्कृतिर्नु ।।८८।।

उच्चैस्तमं भौतिकभूतिभुङ्क्ते प्राप्यापि सौख्यं न नरः प्रपेदे ।
अशान्तिदुःखानलदह्यमानो हा हन्त ! दूरं स सुखात्प्रयाति ।।८९।।

स्वान्तर्गतं शान्तिसुखस्य केन्द्रमात्मानमानन्दमयं विहाय ।
सौख्यं न केनापि कदापि लभ्यं जलं न लभ्यं मृगतृष्णिकायाः ॥९०॥

एतद्धि भूमण्डलसभ्यतायै अस्मन्महामौलिकयोगदानम् ।
यद्विश्वशान्त्यैक्यसुखोपलब्धिराध्यात्मवर्जं न कदापि शक्या ॥९१॥

वित्तेन भूतात्मकदेहशान्तिर्नाध्यात्मिको भौतिकसाधनेन ।
अतः श्रुतीनामुपदेश एव न तर्पणीयो मनुजो धनेन ॥९२॥

प्राप्तव्यमाध्यात्मिकशान्तिरेव तत्साधनं भौतिकभूतिसौख्यम् ।
उभेऽनिवार्येऽपि च मुख्यगौणे आत्मैव साध्यं करणं शरीरम् ॥९३॥

किन्त्वद्य जातं विपरीतमेव शरीरमेवाद्य बभूव मुख्यम् ।
तस्यैव संतर्पणसंनिमग्नाः शरीरिणं चापि विहाय सर्वे ॥९४॥

उत्तुंगसौधेषु वसन् मनुष्यः क्षौमोर्णवासांसि वसान एव ।
स्पृशन् विमानेन च चन्द्रलोकं भात्यद्य संस्कारचरित्रहीनः ॥९५॥

आरुह्य यानानि महाजवानि करोति चेत्प्राणधनापहारम् ।
धावन् विमानेन च निर्मलेषु ह्यस्त्राणि संवर्षति चेत् फलं किम् ॥९६॥

भूतानि पञ्चापि जितानि तेन न स्वान्तरस्थः षडरातिवर्गः ।
चन्द्रो जितस्तेन नभस्तलस्थो न स्वान्तरस्थस्तु मनोमृगाङ्कः ॥९७॥

समस्तभूतानि विजित्य तेन प्रचण्डवैज्ञानिकशक्तिसिद्ध्या ।
न्यूनीकृतं कालदिगन्तरालं नरान्तरालं तु महत्प्रवृद्धम् ॥९८॥

पक्षीव नाके डयते स मुक्तं विगाहते मीन इवाम्बुराशिम् ।
नरस्तु वस्तुं भुवि नैव वेत्ति स्नेहानुरागं च सबन्धुभावम् ॥९९॥

प्रत्येति कस्मिन्नपि कोऽपि नैव न कोऽपि कस्मायपि रोचते च ।
हिंसाघृणाऽऽतङ्कभयादिकानां सर्वत्र पर्यावरणं प्रपञ्चे ॥१००॥

आत्मेन्द्रियाणां विजयं विनैव कल्याणकारी न जयः प्रकृत्याः ।
विश्वस्य नाशाय भवेद् ध्रुवं तद् यद्धर्मबुद्ध्या न समन्वितं स्यात् ।१०१।

प्राचीनदेवर्षिमुनिप्रकाण्डैरनादिकालात् सुविचारपूर्वम् ।
उद्घोषितं तत्त्वमिदं वरिष्ठमात्मातिरिक्तं न सुखं यथार्थम् ॥१०२॥

आत्यन्तिकी भौतिकसौख्यसिद्धिः कामं सुलभ्या विजयात्प्रकृत्याः ।
संपूर्णसाम्राज्यमपि त्रिलोक्याः किन्त्वात्मशांतिः सुतरामशक्या ॥१०३॥

इत्थं बभाषे मुनियाज्ञवल्क्यो यथार्थकल्याणमभीप्सुपत्न्यै ।
यमोऽनुशासन्नचिकेतसे च सनत्कुमारोऽपि च नारदाय ॥१०४॥

अस्यैव तत्त्वस्य महानुभूतिः स्वजीवने किं क्रियते न सर्वैः ।
ऐश्वर्यसंपत्तिसुखाप्लुतेऽपि नाध्यात्मशान्तिर्न सुखप्रतीतिः ॥१०५॥

नादीरतैमूरसिकन्दराणां धनाप्तये विश्वविलुण्ठकानाम् ।
तथैव साम्राज्यधुरंधराणां भिन्ना कथा नास्ति दुरन्तभाजाम् ।१०६॥

शान्तिं परां भद्रमवाप्तुकामैरात्मैव वेद्यो मनसा विभाव्यः ।
तेनैव दुःखोपशमोऽपि नूनमित्थं हि शास्त्राणि समामनन्ति ॥१०७॥

धावन्ति नद्यो जलधिं स्वकेन्द्रं सूर्यं प्रयात्यग्निशिखाऽऽत्मकेन्द्रम् ।
उत्क्षिप्तलोष्ठोऽपि धरां प्रयाति प्रेप्सुस्तथाऽऽत्मा परमात्मतत्त्वम् ।१०८।

आत्मा स्वयं साधनरूपदेहं धृत्वाऽस्ति लिप्सुः परमात्मतत्त्वम् ।
तदेव तस्याऽस्ति परं निधानं साध्यं च गन्तव्यपदं तदेव ॥१०९॥

मन्तव्यमेतन्न पुराणकाले विज्ञानवृद्धिर्न तथा बभूव ।
यथा वयं संप्रति भावयामस्तथ्यं तु नूनं विपरीतमेव ॥११०॥

विज्ञाननिष्ठैरपि भारतीयैर्नैवात्मतत्त्वेन विहीनभूतम् ।
अतो न तैर्दुःखसमुद्रमग्नैर्भूतं हि विज्ञानशिखां स्पृशद्भिः ॥१११॥

मानुष्यसर्वांगसमुन्नतिर्वै धर्मस्य साध्यं भवतीति हेतोः ।
वैज्ञानिकोत्कर्षमपीह नूनं धर्माद् बहिर्नैव विकल्पनीयम् ॥११२॥

ब्रह्माण्डविध्यध्ययनं सुसूक्ष्मं विज्ञानशास्त्रप्रमुखाभिसन्धिः ।
विधातृविध्यन्वयमार्गणं च धर्मस्य कार्यं न मिथो विरोधः ॥११३॥

ब्रह्माण्डसर्वोच्चविधातृशक्त्यां श्रद्धा नराणां भुवि धर्ममूलम् ।
तत्प्रेरिताचारविचारजातं लब्धप्रतिष्ठं भुवि धर्मनाम्ना ॥११४॥

चराचरव्यापकविश्वशक्तेश्चित्तेऽनुभूत्याऽखिलभूतमात्रैः ।
सौभ्रात्रसौहार्दसहानुभूतिर्यथार्थधर्मो भुवि मानवानाम् ॥११५॥

सत्यक्षमाशांतिपरोपकाराः अक्रोधविद्याविनयानुरागाः ।
भूतानुकम्पा नियमा यमाश्च त्रैलोक्यसंधारकधर्मतत्त्वम् ॥११६॥

विज्ञानधर्मौ न मिथो विरुद्धौ परस्परं पूरकमित्रभूतौ ।
यत्रोभयौ संचरतः सखायौ विश्वैक्यकल्याणसुखानि तत्र ॥११७॥

विनम्रभावेन विहीनविद्या सौरभ्यहीनं कमनीयपुष्पम् ।
धर्मेण हीनं च मनुष्यजन्म व्यर्थानि सर्वाणि भवन्ति लोके ॥११८॥

श्रीः

श्रीनूतनसत्यनारायणकथा

(रचयिता—आचार्य डा॰रमेशचन्द्रशुक्लः, ए-१/२०३ जनकपुरी
नयी दिल्ली-११००५८)

व्यवहारोऽस्ति सत्यस्य सत्यदेवाभिवादनम् ।
सत्यस्य भाषणात् सत्यमीशोऽवश्यं प्रसीदति ।।

मानवाः सन्ति ते धन्याः सत्यदेवं भजन्ति ये ।
प्राप्नुवन्ति शुभं लोकं सद्गतिञ्च हरिप्रदाम् ।।

दिव्यां कथामिमां नव्यां सत्यदेवरमापतेः ।
रमेशः कृतवान् शुक्लः सत्यनारायणं स्मरन् ।।

कल्याणानां निधानं वितरति सकलां सम्पदं सत्यगोप्ता
सत्याख्यः सः प्रदाता निखिलजनमनःकाङ्क्षितानां हरीशः ।
सोऽस्ति स्रोतः सुखानामखिलभवपतिर्व्यापकः सर्वदर्शी
सृष्ट्यां सत्यं तदेव प्रभुरिह करुणासिन्धुसर्वेश्वरोऽस्ति ।।१।।

लोकाः सर्वेऽप्यनन्ताः समुदमतितरां सर्वथा भान्त्यजस्रं
गृह्णन्तो मङ्गलानां शुचितमकरुणानुग्रहान्मञ्जुलांस्ते ।
शोभां भव्याञ्च रम्यामतिशयसुखदां वैभवानां भजन्तो
द्योतन्ते यस्य शक्त्या नमति मम मनस्तं हरिं सत्यसंज्ञम् ।।२।।

प्रत्याश्रुतानिह जना बहवो धरित्र्याम्
उक्तां स्ववाचमपि हन्त न संस्मरन्ति ।
उद्धर्तुं माधवकृपामयमानसोऽसौ
सत्यप्रियः सपदि तान् नयते सुमार्गम् ।।३।।

दण्डेन सोऽनृतपथस्थजनान् क्षमाब्धिः
स्नेहेन दर्शयति सत्यपथं हि सद्यः ।
सत्यानुरागहृदयो भगवान् दयालुः
श्रेयस्करो भुवनसर्वपती रमेशः ॥४॥

सत्यात्मको हरिजगद्भरणस्थचित्तो
नारायणोऽखिलमहीजनतानियन्ता ।
सत्यस्वरूपसदयो हितकारिलीलः
सत्याभिरक्षणरतः शरणं समेषाम् ॥५॥

सत्यप्रेमपरायणो मृदुमना ब्रह्माण्डकर्ता हरिः
सत्यप्राणवसुन्धराखिलपितोदारो महाब्धीपतिः ।
सत्यस्नेहरतान् जनानवति सः सत्याधिपः सत्यभृत्
शश्वत्पाति समस्तलोकनिकरं सत्योद्भवे तत्परः ॥६॥

वात्सल्यं निदधाति सत्यचरणस्नेहेषु सर्वेष्वपि
भर्ता प्राणभृतामभीप्सितनिधिं मातेव दयापतिः ।
तं नित्यं भजताज्जनोऽनुदिवसं सर्वत्र सच्चेतसा
चेत् सः काङ्क्षति भद्रमेव सततं लोके भुवां जीवने ॥७॥

सत्याधारहरिः करोति रमणं सत्येऽनिशं ह्लादितः
सत्यान्नो पृथगस्ति साधुजगतीरक्षारतः सन्ततम् ।
सत्यं काङ्क्षति सर्वदाखिलजनास्तं भक्तिभावस्थिताः
सेवन्तां सततं पवित्रमनसा सत्यं श्रयन्तो मुदा ॥८॥

सत्यं मङ्गलमन्दिरं शिवमयं श्रेयोविधानोत्सुकं
कल्याणामृतवर्षिमेघमतुलं श्रेष्ठं प्रकर्षोज्ज्वलम् ।
भूत्वा तद्धितकारकं त्रिभुवनं स्नेहेन गोपायति
तस्मात् तत् प्रियबन्धुरं शुभपरं प्रीत्या भजन्तां जनाः ॥९॥

यत् किञ्चित् परिवीक्ष्यते जगति वा लोकान्तरे संस्थितं
तत् सर्वं हि विनश्वरं न च वरं सत्यं परं केवलम् ।
स्थायि प्रीतिरतञ्च शान्तिसुखदं ग्राह्यं समेषामतः
सर्वेषां सुहृदस्ति तच्च जननी बन्धुः पिताधीश्वरः ॥१०॥

सत्योपासकमानवो भगवतः सत्यस्य हृद्यः प्रियः
सर्वत्रैव सदा च रक्षति हरिः सत्याभिधानो जनम् ।
तं स्नेहेन निरन्तरं करुणया सत्यानुरागः प्रभु-
स्तस्मात् सत्यमनारतं मतिमता संसेवनीयं हि तत् ॥११॥

साधुस्तिष्ठति सर्वदा शुचिहृदा सत्ये, सुधी नन्दति
सत्ये सन्ततमेव सज्जनकुलं विन्दत् सुखं प्रीयते ।
सद्भक्तो निदधाति सत्यदयिते शुद्धं स्वकीयाग्रहं
धर्मात्मा वसति करोति च, जनैर्हेयं न तस्माद्धि तत् ॥१२॥

न हि सत्यात् परो धर्मो न च सत्यात् परं बलम् ।
शोभन्ते सन्ततं सत्ये ज्ञानं विद्या तपांसि च ॥१३॥

चारित्र्यस्य विभा भव्या सत्येऽजस्त्रं विराजते ।
सत्ये भाति हरेः प्रेम तस्मात् सत्यं सदा श्रयेत् ॥१४॥

सत्यं जयति सर्वत्र सत्यं सर्वत्र पूज्यते ।
समस्तेष्वपि लोकेषु सत्यं प्रीत्या प्रशस्यते ॥१५॥

सत्यभक्तो जनो जातो विश्रुतामरकीर्तिमान् ।
सत्यस्याराधना कार्या तस्मान्नित्यं जनाखिलैः ॥१६॥

सत्यमाश्रित्य प्राङ्मर्त्यः कष्टं विन्दति दुःसहम् ।
कालान्तरे परं याति श्रीप्रदं परमं सुखम् ॥१७॥

लोके वेत्ति जनो न कः सुविदितं सत्यश्रिया शोभितं
सत्याचाररतं प्रियं क्षितिपतिं विश्वाभिरामोज्ज्वलम् ।
सत्यात्मानमुदारमानसहरिश्चन्द्रं जगत्पूजितं
भक्त्याद्यापि समस्तविश्वजनता श्रद्धानता ध्यायति ॥१८॥

दातारं प्रथितं यशःसुललितं भूपालवृन्दप्रियं
भूत्वा मौलिनता समस्तवसुधा सत्येऽवदाते रतम् ।
प्रीत्या गायति रन्तिदेवनृपतिं दान्युत्तमाराधितं
नूनं प्राप्य तथाविधं नृपमियं क्षोणी कृतार्थास्त्यहो ॥१९॥

तस्मै तद् ह्यविलम्बमेव मनसा याचेत यद् योऽतिथिः
दत्तं स्यादिति सत्यभाषणशिविः सर्वत्र घोषं व्यधात् ।
प्रीत्या भूभुवनेऽत एव तरसायच्छत् स्वकीयं महान्
मांसं सः स्वशरीरतो भुवि ततं तस्याद्य राज्ञो यशः ॥२०॥

विख्यातः किल भूपतिर्दशरथः सत्यं ररक्ष क्षितौ
प्राणान् सादरमत्यजत् परमसौ सत्यप्रतिज्ञो वचः ।
स्वं प्रीत्येति जुगोप विश्वविदितं सर्वत्र भूमण्डले
श्रीरामस्य पिताखिलेन जगता संस्मर्यते श्रद्धया ॥२१॥

देशस्यास्य महर्षयोऽनुदिवसं कष्टान्यसह्यान्यपि
सत्यार्थं भुवि सेहिरेऽतिसमुदं सत्यं ररक्षुः परम् ।
ख्याताः सन्ति वसिष्ठ-कण्व-मनवोऽगस्त्यादिकाः भूतले
सत्यस्थापितजीवनर्षितपसा ख्यातं भृशं भारतम् ॥२२॥

सत्यत्राणवशादसौ सुविदितः सर्वत्र भीष्मो भुवि
धर्मप्राणयुधिष्ठिरश्च नृपतिः क्षोण्यां भृशं विश्रुतः ।
लोकाराधितशूद्रकोऽवनिपतिः सत्यं सदात्रायत
सत्यं विक्रमचन्द्रगुप्तनृपती पान्ति स्म भोजोऽपि च ॥२३॥

सञ्जाता महिला महीसुविदिता गार्ग्यादिविद्योन्नताः
ताः सत्ये सततं मनो हि निदधुः स्नेहेन विज्ञोत्तमाः ।
प्रह्लादध्रुवबालकौ जगति च ख्यातौ सदाचारिणौ
सत्याराधनमानसौ भरतभूश्रीगौरवाधायकौ ॥२४॥

न साधवो बुधा एव साधारणजना अपि ।
अस्मद्भारतवर्षेऽत्र बभूवुः सत्यवादिनः ॥२५॥

विद्याभिरामचारित्र्याः भगवद्भक्तिसंश्रिताः ।
असेवन्त सदा सत्यं भक्तिससंवृतचेतसः ॥२६॥

नृपाणां सत्यभक्तत्वात् तादृशी जनताप्यभूत् ।
एतस्मिन् भारते देशे सर्वदेशशिरोमणौ ॥२७॥

सत्यदेवं समाराध्य भारतं विबभौ भृशम् ।
भूत्वा लक्ष्मीकृपापात्रं ज्ञानभास्वरभूषितम् ॥२८॥
श्रीशस्य सत्यदेवस्य महीयान् महिमा महान् ।
सोऽगम्यः सर्वथाऽज्ञेयो मुनीनामप्यसंशयम् ॥२९॥
सयत्नारायणो देवः सत्ये रज्यति सर्वदा ।
कष्टेभ्यस्त्रायते भक्तं सत्याचरणपावनम् ॥३०॥
कलौ साधनमुत्कृष्टं सत्यं ज्ञेयं हि वस्तुतः ।
तदवलम्ब्य को नाभूत् सफलो निजकर्मसु ॥३१॥
पूजा सत्यं तपः सत्यं स्तोत्रं सत्यं मनोरमम् ।
यज्ञः सत्य व्रतं सत्यं सत्यं कीर्तनमेव च ॥३२॥
सत्यं ब्रह्मा शिवः सत्यं विष्णुः सत्यञ्च तत्त्वतः ।
तदेव निदधत् संज्ञा भाति तास्ताः अनारतम् ॥३३॥
सत्यं भजन्त्वतो विज्ञा मानवा इह भूतले ।
विनाऽऽलस्यं विनाऽऽयासं विना खेदमहर्निशम् ॥३४॥
सत्याच्छ्रीः परिवर्धेत तेजो वर्धेत सत्वरम् ।
वर्चश्च नितरां दिव्यं पौरुषं किञ्च सात्त्विकम् ॥३५॥
कस्मिन्नपि न लोभेऽत्र कस्मादपि न कारणात् ।
हेयं सत्यं शुभाभीष्टं प्राणापद्यपि नो जनैः ॥३६॥
दत्तेऽनृतं हि यद् वस्तु तद् भवत्यपकारकम् ।
न स्थायि विभवं दत्ते न च शान्तिं प्रयच्छति ॥३७॥
सत्यं यच्छति यद् वस्तु तद् भवत्युपकारम् ।
स्थिराञ्च सम्पदं दत्ते शान्तिं यच्छति सन्ततम् ॥३८॥
भवन्तः सन्तु सत्यस्य सर्वेऽपि समुपासकाः।
भारतस्य भवेद् भद्रं तेन सर्वविधं भृशम् ॥३९॥
शक्तिं संश्रित्य सत्यस्य कुर्वन्तु राष्ट्रमुन्नतम् ।
सर्वविश्वसमुत्थानं धर्मो हि परमोज्ज्वलः ॥४०॥

कृपया यस्य सत्यस्य जगदीशस्य लभ्यते ।
स्वाभीष्टं तस्य कर्तव्या नुतिर्भक्त्यानिशं मुदा ।।४१।।

सत्यदेवकरुणार्णव ईशः सर्ववंद्यभुवनाखिलनाथः ।
रक्षकोऽमितचराचरसृष्टेः ईड्यते सविनयं जगदीड्यः ।।४२।।

रामकृष्णमधुसूदनबुद्धश्रीपतिप्रभृतिनामबहूनि ।
सन्ति तस्य हरिसत्यकृपालोस्तं विभुं पतिमुपास्यमुपास्व ।।४३।।

सोऽस्ति पूज्यजननी च पितापि बन्धुमित्रपतिनाथगुरुश्च ।
सः समस्तजगताञ्च विधाता विन्द्यते प्रियतमः प्रियसत्यः ।।४४।।

धर्मसेतु जगतीदयितोऽसौ पापकर्म पतितोद्धरणार्थम् ।
सत्यदेवजगदीश्वर एव वीक्ष्यते हरिसमुद्यतचित्तः ।।४५।।

सत्यं सनातन-सनत्सनकाभिधानं
जातं सनातनधराखिलपूज्यपादम् ।
मार्गं मनोज्ञमधुरं सुखदं समिद्धं
प्रादीदृशत्सकललोकहितेच्छया तत् ।।४६।।

संसारमङ्गलमनोरमसत्यदेवः पृथ्वीं
रसातलगतां करुणाम्बुधिः सः ।
उद्धर्तुमीड्यचरितो निदधौ वराहरूपं
द्वितीयहितवर्ण्यवतारकाले ।।४७।।

देवर्षिनारद इहाथ हरिर्दयालु-
र्भूत्वा तृतीयमवतारमसौ स्वकीयम् ।
जग्राह सत्यरमणो जगदेकमान्य-
स्तन्त्रञ्च सात्वतमुपादिशदोड्यवृत्तः ।।४८।।

नारायणोऽथ च नरो भगवान् भवन् सः
चक्रे तपोऽतिपरुषं सदयश्चतुर्थे ।
नैजेऽवतारसमये जगतीहिताय
सत्यात्मभासुर शुभोदयभावभव्यः। ।।४९।।

ईशोऽवतारसमये कपिलो बभूव
सांख्यञ्चकार जगतीपतिसत्यगोप्ता ।
तत्त्वप्रियञ्च विदधावुपदेशरम्यं
शिष्यासुरिं द्विजवरं प्रति पञ्चमेऽसौ ॥५०॥

अत्रेर्बभूव तनयो भगवान् ऋषेः सः
ज्ञानं ददौ च शिवसत्यमलर्कनाम्ने ।
ब्रह्मस्थिताय मृदुलाय दयासमुद्रः
प्रह्लादसज्ञसुधिये ह्यवतारषष्ठे ॥५१॥

स्वायम्भुवं हरिरसाववति स्म यज्ञो
मन्वन्तरं प्रभृकृपामयसत्यशीलः ।
आकूतिमातृतनयोऽखिलविश्वभर्ता
यामादिदेवसहितो ह्यथ सप्तमे च ॥५२॥

भूत्वार्षभो हरिरसौ प्रियसत्यदेवः
प्रादीदृशत् परमहंसपदं मनोज्ञम् ।
नाभिं नृपं स्वपितरं जननीञ्च कृत्वा
मेरुं त्रिलोकदयितो जननेऽष्टमे च ॥५३॥

जातः पृथुः क्षितिपतिर्जगदेकनाथः
सत्योपकारपरके नवमेऽवतारे ।
दुग्धे स्म सोऽवनिमिमामखिलौषधार्थं
श्रेयो विधातुममितं जगतीजनानाम् ॥५४॥

अत्रायत प्रलयसागरनीरमध्ये
मग्नाः श्रुतीः सपदि मीनवपुर्निधाय ।
सत्यस्थितः सदयसर्ववसुन्धरेशो
भूत्वा वदान्यहृदयो दशमेऽवतारे ॥५५॥

धृत्वा हरिः सुदृढकच्छपरूपमीशः
पाथोधिमन्थननिमित्तमसौ स्वपृष्ठे ।
दध्रे प्रकृष्टगिरिमन्दरसंज्ञकञ्च
स्वैकादशेऽवतरणे परमेशसत्यः ॥५६॥

धन्वन्तरिः समभवज्जगतीप्रियोऽसा-
वादाय सत्यहृदयो जगतीहिताय।
पाणौ सुधाघटमपांनिधितो दयावान्
सन् द्वादशे समुदियाय शुभावतारे ॥५७॥

सत्येश्वरः परमसुन्दरदिव्यरूपा
भूत्वाऽसुरान् निदधती ललनाऽथ मोहे।
द्राङ्मोहिनी प्रियसुधामददात् सुरेभ्यो
रम्ये त्रयोदशकसंख्यकजन्मकाले ॥५८॥

भूत्वा हरिः परमभीतिकरो नृसिंहः
वक्षो ददार करजैर्नितरां कठोरैः।
क्षिप्रं हिरण्यकशिपोरवतारकाले
प्रह्लादभक्तमवति स्म चतुर्दशेऽसौ ॥५९॥

पादत्रयावनिमयाचत वामनः सन्
विष्णुर्बलिं दितिकुलोद्भवदानिभूपम्।
इष्टां तदा मनसि पञ्चदशेऽवतारे
सत्यानुरागहृदयो भगवान् कृपालुः ॥६०॥

विप्रद्विषः समवलोक्य नृपान् रमेश-
स्तान् षोडशे परशुराम इति स्वसंज्ञाम्।
धृत्वा कुवर्त्मपथिकान् निजघान दुष्टान्
द्राक् सत्यरक्षणपरो ह्यवतारकाले ॥६१॥

व्यासो बभूव भगवान् श्रुतिवल्लरीं सः
चक्रे कृपार्द्रहृदयस्तरसा विभक्ताम्।
शाखासु वीक्ष्य कृशधीधरविप्रवृन्दं
सत्यश्रितः सपदि सप्तदशेऽवतारे ॥६२॥

रामो बभूव भगवान् परमेश्वरोऽसौ
कर्तुं महीं विगतभीमकठोरभाराम्।
सत्यं निधातुमिह भूभुवने हितार्थी
चाष्टादशे स्वजनुषि श्रुतिवर्त्मयायी ॥६३॥

यज्ञे हि कौशिकमुनेर्बलधाम रामः
प्रत्यूहकारकनिशाचरदुष्टवृन्दम् ।
व्यापादयच्च परमप्रबलं सुबाहुं
यागस्य साधुविधिना व्यदधात् सुरक्षाम् ।६४।।

भङ्क्त्वा त्रिशङ्कुटधनुः शशिशेखरस्य
सीतां विदेहतनयां लभते स्म रामः ।
सत्यप्रियस्य विजयो भवति स्म गीतो
लोकेऽत्र सर्वरमणी-युव-बाल-वृद्धैः ।।६५।।

रम्यां पुरीं सपदि गच्छति रामचन्द्रे
तस्मिन् विदेहनृपतेर्नगरादयोध्याम् ।
मार्गेऽमिलत् परशुराममहाबलाब्धि-
स्तं प्रेक्ष्य राममभवन्मुदितो भृशं सः ।।६६।।

ज्येष्ठं प्रियं दशरथस्तनयं हि रामं
राज्येऽभिषिक्तमतिमोदमना इयेष ।
कर्तुं क्षमो न सफलां तु परं स्वकाङ्क्षां
प्रत्यूहभीमजनिताद् वसुधाधिपोऽसौ ।।६७।।

रामः पितुर्दशरथस्य वचो विधातुं
सत्यं समस्तमपि राज्यमदो विहाय ।
याति स्म हन्त विपिनं सह लक्ष्मणेन
घोरं प्रचण्डपरमं सह सीतया च ।।६८।।

जह्रे विदेहतनयां रजनीचराणां
राजा यदा दशशिराः कपिवृन्दसेनाम् ।
आदाय सेतुसुदृढं जलधौ विशाले
बद्ध्वा दशाननपुरीञ्च स आरुरोध ।।६९।।

हत्वा निशाचरगणं रिपुरावणञ्च
रामो निवृत्य नगरीं मधुरामयोध्याम् ।
भूपो भवन् स्वजनतां सकलां स्वराज्ये
रक्षंस्तदीयहितमेव सदान्वतिष्ठत् ।।७०।।

नार्यां दधत् प्रचुरलोभमयं हि रामः
कामं विदेहतनयां निदधाति गेहे ।
पत्नीं परं न च कदापि गृहे निधास्ये
त्वां लोकवादमिति सः श्रुतवान् महीपः ॥७१॥

आराधने न हि भुवोऽस्ति कदापि शक्तः
संवर्ततेऽत्र मतिमानपि वस्ततुतस्तु ।
मन्दस्य नास्ति पुरुषस्य भवे ह्यभाव-
स्तस्मादनिन्द्यत जनेन स रामभद्रः ॥७२॥

आकर्ण्य तं निगदितं परुषापवादं
रामो बभूव भयभीतमनास्तदानीम् ।
तत्याज तां जनकजामपि हन्त तस्मात्
साध्वीं सतीं सुचरितामतिचारुशीलाम् ॥७३॥

भूत्वात्र पावनकथो जगति क्षितीन्द्रः
प्रादीदृशत् सुचरितं परमोच्चसत्यम् ।
चारित्र्यचारुललितं मनुजत्वमान्यं
लोकोदयस्थितशुभं त्विमलञ्च रामः ॥७४॥

श्रीकृष्णजन्मसमये वसुधास्मदीया
अन्यायनिष्ठकुपथस्थितपापमग्नैः ।
धर्मप्रहर्तृसुकृतघ्ननृपप्रभूतैः
सम्पीडनातिशयकष्टगता बभूव ॥७५॥

सत्यस्थितो भुवमिमां व्यथितां विलोक्य
कारालये च जननीं पितरं निरीक्ष्य ।
नन्दस्य सद्मनि निनाय हरिः स्वबाल्यं
क्रूराधमं शठगणं द्रुतमुद्धरंश्च ॥७६॥

कंसं जघान मथुरां समुपेत्य कृष्णः
स्वां मातरं च पितरं कृतवान् विमुक्तम् ।
कारागृहाद् व्यधित भूपतिमुग्रसेनं
श्रीद्वारकां स्ववसतिं विदधौ मनोज्ञाम् ॥७७॥

भूयिष्ठान् वसुधाधिपांश्च कलुषे लीनान् कुनीतिस्थितान्
शूरश्रेष्ठधनञ्जयेन तरसा जन्ये महाभारते ।
क्रूरांश्चापि नितान्तदुष्टहृदयं दुर्योधनं पामरं
कृष्णः क्षिप्रमजीघतन्नयमतिः सन् सत्यपक्षे स्थितः ॥७८॥

पूज्य श्रीवसुदेवनन्दनहरिः श्रीकृष्णधर्मस्थितः
इत्थं भारमसौ जहार सपदि क्षोण्याः जगद्रक्षकः ।
सत्यं सोऽतितरां सदैव मनसा प्रीत्याति गोपायति
बन्धुर्दैन्यभृतां दयालुहृदयः साधुप्रियो माधवः ॥७९॥

बुद्धो बभूव भगवान् प्रियसत्यगोप्ता
प्राप्ते कलौ हरिरसौ भुवि धर्मभर्ता ।
हिंसां मखे च विनिवारयितुं दयालु-
र्लोकं प्रदातुमुपदेशशुभं शुभंयुः ॥८०॥

कल्किर्हरिः कुपथगामिजनान् कठोरान्
म्लेच्छान् हनिष्यति भविष्यति तस्य जन्म ।
गेहे च भूमिसुरविष्णुयशोबुधस्य
ह्यस्तोन्मुखे कलियुगे सति सत्यसक्तः ॥८१॥

सत्याभिधानभगवान् करुणामयोऽस्ति
नारायणस्य चरितं जगतीह तस्य ।
गेयं सदैव सरसं महनीयरम्यं
श्रेयस्करं स्वहृदयं रमयन्तु तत्र ॥८२॥

आचारमुत्तमपवित्रमनोऽभिरामं
कर्तुं स्वकीयहृदि ये दधतेऽभिलाषम् ।
वंशाच्चरित्रकमनीयसुचारुसत्याद्
गृह्णन्तु ते भगवतो हितयुक्तशिक्षाम् ॥८३॥

श्रीसत्यदेवभगवान् करुणामयोऽस्ति
धृत्वा सदैव समये समयेऽवतारम् ।
लीलाः करोति विविधा जगतीहिताय
श्रेयःश्रिता अमितमङ्गलमोददात्रीः ॥८४॥

सत्यं सनातनमिदं सततं विभाति
तच्छाश्वतं प्रतिपदं ह्यनिशं चकास्ति ।
व्याप्तं भवत् सकलसृष्टिगुहान्तराले
विभ्राजते शुभविभामयमप्रमेयम् ।।८५।।

सर्वत्र सत्यमिदमस्ति विलासलास्यं
कुर्वत्, यदा भवति कृत्स्नतया विलुप्तम् ।
अन्यद्धि सर्वमपि वस्तु तदेदमेव
सन्तिष्ठतेऽनुपमसत्यमहो महीयः ।।८६।।

'नारा' पदं जले ज्ञेयमयनं गृहवाचकम् ।
सलिलं सदनं यस्य स नारायण उच्यते ।।८७।।

सत्यं हि सर्वदा स्थायि प्रभोः संज्ञास्ति सा प्रिया ।
नारायणस्य सत्यत्वात् सत्यमिति स गीयते ।।८८।।

भगवान् सच्चिदानन्दः सत्यमिति निगद्यते ।
नामानि सन्त्यनन्तानि सत्यनारायणप्रभोः ।।८९।।

सत्यनारायणो भूमिः सत्यनारायणो नभः
सत्यनारायणो वायुः सत्यनारायणो जलम् ।।९०।।

सर्वलोकसमुद्दीप्तः सत्यनारायणोऽनलः ।
विश्वकर्मार्यमा चापि सत्यनारायणो हरिः ।।९१।।

सत्यनारायणं देवं सन्ततं चेतसा भजन् ।
प्रीत्या भक्त्या च कुर्वीत व्रतं जगति मानवः ।।९२।।

अनन्तसत्त्वसम्पन्नश्चिदानन्दनिरञ्जनः ।
क्रान्तदर्शी स्वतन्त्रश्च मनीषी परिभूरपि ।।९३।।

असौ प्राप्तोऽस्ति सर्वत्र साधकेन स लभ्यते ।
तस्मात् तेन सदा भाव्यं तद्भक्तिरतचेतसा ।।९४।।

स्यान्मनस्वी सदा भक्तः साधकः शुचिमानसः ।
परमेशं हरिं द्रष्टुं सत्यार्चने रतो भवेत् ।।९५।।

सत्यनामा हरिर्देवः सर्वानन्दनिधिः प्रभुः।
सम्भवा तस्य लब्धिस्तु यदि भक्तिर्द्रढीयसी ॥९६॥

सत्यनारायणो देवः सत्यप्रेमवशं गतः।
वन्द्यतां वन्द्यतां नित्यं प्रह्वैः सरलमानसैः ॥९७॥

सत्यनिष्ठास्ति चेच्चित्ते यस्य भक्तस्य सन्ततम्।
सोऽवश्यं प्राप्नुते सद्यः सत्यनारायणं हरिम् ॥९८॥

सत्यं मुञ्चति यो हन्त सत्यदेवस्तु तं जनम्।
शीघ्रं दण्डेन युक्तेन सत्यस्थं कुरुते हरिः ॥९९॥

वाणिज्यलग्नहृदयो वणिजां प्रधानो
भ्रष्टो बभूव नितारमसकृद्धि सत्यात्।
कश्चित् पुनः पुनरपि प्रथितो धनीन्द्रः
जातो धनादतितरां प्रबलः प्रमादी ॥१००॥

सम्प्रेक्ष्य तं हितचिकीर्षुर्हरिः कृपालुः
सत्यात् पतन्तमसकृद् वणिजन्तु सद्यः।
सत्योन्मुखं सकललोकपिता विधातुं
कर्तुं बबन्ध घिषणां द्रुतमेव तञ्च ॥१०१॥

नौकां चकार सधनां सरिति प्रलुप्तां
दृष्ट्वा न तां स विलपन् हरिसत्यदेवम्।
सस्मार किञ्च विनयेन बभाज सत्यं
नाथ क्षमस्व मम सम्प्रति सर्वमागः ॥१०२॥

प्रत्याश्रुतं स्ववचनं विहितं न सत्यं
कृत्स्नं पुनः पुनरपि स्मरणं ह्युपेक्षे।
सत्यं विधाय निहितं कृतवानसत्यं
सम्पूजितं मम पितः क्षमतां ममागः ॥१०३॥

सत्यं ब्रुतं मम हरे वचनं करिष्ये
मन्दोऽस्मि पामरमतिः परमाधमोऽस्मि।
स्वार्थी न चाहमिव कोऽपि जनो जगत्यां
त्वां नौमि नाथ कृपया क्षमतां पुनर्माम् ॥१०४॥

दीनं वचः परमशोकगतस्य तस्य
श्रुत्वा भृशं हरिकृपालुमनाः पुनश्च ।
मायाविलुप्ततरणीं विदधौ नदीतो
व्यक्तां विलोक्य मुदितो भवति स्म नावम् ॥१०५॥

वैश्यः सहर्षमगमन्निजवेश्म शीघ्रं
मानर्च भक्तिमनसा हरिसत्यदेवम् ।
सयं सदैव वइतिस्म च जीवनेऽसौ
तस्मात् सुखेन महता न्यवसज्जगत्याम् ॥१०६॥

जातोऽभिमानिनृपतिर्भुविमानसिंह
शौर्य्यप्रकर्षहतशत्रुगणोऽभवन् सः ।
देवानपि क्षितिपतिर्मदवर्पनिष्ठो
मन्दो महान् हतमतिर्हि तिरश्चकार ॥१०७॥

सः सत्यवादिनि जने सततं जहास
सत्यस्य चापि विदधौ नितरामवज्ञाम् ।
तस्माद् बभूव जनता व्यथिता स्वचित्ते
सत्यापमानरतकार्यकलापलग्नात् ॥१०८॥

श्रीसत्यदेवभगवान् नृपतिं दयावान्
सद्वर्त्मगामिनममुं तरसा विधातुम् ।
चक्रे विचारसुदृढं जगतोहितस्थः
सत्याभिरक्षणधरोऽखिललोकमित्रम् ॥१०९॥

राज्यञ्चकार निहतं सुखवैभवस्थं
चक्रे च तं प्रबलशत्रुजनैः परास्तम् ।
सन्तापपीडितमना विपिनं जगाम
सस्मार सत्यभगवन्तमसावजस्रम् ॥११०॥

भूत्वा मुनिर्हरिकृपालुरुवाच दीनं
दारिद्रयपीडितनृपं लभतां स्वकीयात् ।
साहाय्यमाशु सुहृदो लभतां कृशानोः
राज्यं भवेदधिगतं सकलं ततश्च ॥१११॥

लब्ध्वाशिषं मुनिवरात् तरसा स्वमित्रात्
सम्प्राप्य साधुहृदयाच्च सहायतां सः ।
श्रीसत्यदेवकृपयाजधिगाम राज्यं
सत्ये धियं क्षितिपतिर्हि ततो बबन्ध ॥११२॥

शूद्रोऽपि चात्र समजायत रामदासः
कस्यापि नो सुखधने सहते स्मः नीचः।
चक्रे निरादरमसौ ऋतभाषिणश्च
सत्यश्रितस्य कृतवान् नितरां स हानिम् ॥११३॥

द्रागेव सत्यजगतीपतिकोपवह्नेः
पत्नीसुताश्च सकला प्रियबन्धवश्च।
मृत्युं ययुर्गृहधनादिसुखान्यनश्यन्
शोकाग्निना स नितरां भवतिस्म दग्धः ॥११४॥

सत्यानुरागिहृदया नितरामजस्रं
क्रूरातिदुष्टहृदयेन मयाधमेन।
सम्पीडिता ह्यपकृताश्च सदैव सत्य-
मत्यन्तमेव जगतीह तिरस्कृतञ्च ॥११५॥

तस्मात् कलत्रसुतबन्धुजना विनष्टाः
गेहो धनञ्च खसाधनसर्वमेव।
नो सन्ति मे जगति सम्प्रतिसु पापिनो हा
चक्रन्द चिन्तनमिदं विदधज्जघन्यः ॥११६॥

सत्येश्वरः सदयमानस एव नित्यं
तस्मिन् जनेऽपि मलिने दुरिताभिभूते।
स्वप्ने स्वकीयकरुणां विदधज्जगाद
सेवेत सन्ततमहानि स सत्यभक्तम् ॥११७॥

सद्भावपूतहृदयेन नितान्तभक्त्या
सत्ये च सन्ततमसावनुरागगाढम्।
कृत्वा वदेच्च सततं जगतीह सत्यं
गच्छेत् सुखानि च ततोऽभिमतानि सोऽत्र ॥११८॥

धीरेन्द्रसंज्ञकमहीसुरपण्डितोऽपि
सत्यानुरागसुजनावलिसत्सकाशे।
भक्तिं चकार महतीं हृदयेन सत्ये
तस्माद् ययौ बहुसुखानि च सोऽपिदीनः ॥११९॥

सत्ये भक्त्यमलां दधाति मनुजो यः सर्वदा जीवने
सत्यञ्च श्रयतेऽनिशं दृढतया सत्यं हि संसेवते।

सत्ये स्निह्यति पावनेन मनसा सत्यं सदा शंसति
तस्मिन् सत्यरते जने त्वतितरां सत्येश्वरः प्रीयते ।१२०॥

सत्यं सर्वजना विदन्तु सततं लोकत्रयाधीश्वरं
सर्वेषामपि रक्षकं च पितरं स्वस्वामिनं मातरं
मित्रं बन्धुजनं गुरुञ्च जगति श्रीवल्लभं श्रीप्रदं
सर्वस्वञ्च यशस्करं प्रियतमं गान्ध्यादिभक्तस्तुतम् ।१२१।

तरितुमिच्छसि चेद् भवसागरं श्रय तरीं द्रुतमेव महीयसीम् ।
सुखदसत्यरमां भगवत्प्रियां हरिकृपां यदि काङ्क्षसि जीवने ।१२२॥
हरिकृपालुसमस्तजगत्पतिः भवति तत्रजने मुदितो भृशम् ।
सरलमानसनन्दितजीवने भजति सत्यपदाम्बुजमञ्जुलम् ॥१२३॥
भज हरिं धृतसत्यशुभाभिधम् अनुदिनं समये सकले स्थले ।
प्रियतमप्रियनाथमनारतं स्वमनसा करुणामयमीश्वरम् ॥१२४॥

चलतु चलतु लोकः सर्वदा सत्यमार्गे
धरतु धरतु नित्यं सः शुभान् सत्यभावान् ।
हरतु हरतु कष्टं दुःखितानां जनानां
भजतु भजतु सत्यं सन्ततं श्रीशवासम् ॥१२५॥

जयति जयति सेव्यः सत्यकृष्णः कृपालुः
जयति जयति गोपीराधिकामानसेशः
जयति जयति नित्यं जानकीनाथसत्यं
जयति जयति सत्यं भूर्भुवः स्वः क्षमायाम् ॥१२६॥

कालिदास–प्रशस्तिः

[डा० रमाशङ्कर तिवारी, २०, लक्ष्मणपुरी कालोनी,
फैजावादः (उ०प्र०)]

नमस्यामि कविकुलगुरुं कालिदासम् ।
नमस्यामि कविपुङ्गवं कालिदासम् ॥

१

किं कालिदास, त्वमेव सूरिः,
साशङ्को यस्तु परिकीर्तितुं वै,
रघुकुलस्य कीर्ति चरितं प्रतापम् ?

उताजाना: किं त्वं भविष्यसि,
कविकुलचक्रचूडामणिः सुप्रभश्च,
यः स्थापयिष्यति ख्यातिमानं पृथिव्याम् ?

योऽभिभविष्यति कविप्रगणनां,
विश्वस्य चारुं मनोभिरामां,
या देदीप्यते हि भारतीमन्दिरेषु ?

योऽकीर्तयद् गाथाममन्दां,
विजयानां रघुकुलभूपतीनां,
यज्ञानां शुचीनां मङ्गलमयानाम् ?

योऽकथयच्छ्रियञ्च अनघं,
सुसुखं मुनीनां तपोधनानाम्,
आश्रमाणां वा यज्ञधूमावृतानाम् ?

यो न्यरूपयत् किल गोः सेवां,
ननु नगाधिपस्य पुत्राभिलाषेण,
हित्वाभिमानञ्च संश्रित्य गौप्यम् ?

योऽवर्णयच्च महारथानां,
विजिगीषूणां शौर्यप्रियाणां,
धर्मारूढयुद्धं परिभवञ्च अरीणाम् ?

यो न्यगदच्चाजस्य वरणं;
प्रदीपशिखया खलु इन्दुमत्या,
खण्डयित्वा मनोरथान् भूपतीनाम् ?
यो न्यरूपयच्च तस्यास्तु निधनं,
प्रियस्याङ्के नु प्रेम्णः प्रकर्षे,
ज्ञापयित्वा च दैवस्यान्धं विधानम् ?

योऽचित्रयद् विनाशमवश्यं,
ललनाया लीलामुपाश्रितस्य,
हन्त विषयेषु सङ्गेषु उच्छृङ्खलस्य ?

योऽज्ञापयत् खलु निन्द्यमरणं
राजयक्ष्मया वै अग्निवर्णस्य,
अस्थापयदापन्नसत्त्वां भद्रासने स्म ?

त्वदृते को निरूपयति, कालिदास,
विलासप्रियः कामनीयकप्रियश्च,
यत् सञ्जायते विषयवशतानुबन्धम्
एवं दारुणं कामुकानामवश्यम् ?
नमस्यामि कविकुलगुरुं कालिदासम् ।
नमस्यामि कविपुङ्गवं कालिदासम् ॥

(२)

किं, कालिदास, त्वमेव सूरिः,
साशङ्को यस्तु परिकीर्तितुं वै,
रघुकुलस्य कीर्ति चरितं प्रतापम् ?
उताजानाः किं त्वं भविष्यसि,
कविकुलचक्रचूडामणिः सुप्रभश्च ?
यः स्थापयिष्यति ख्यातिमानं पृथिव्याम् ?
योऽकीर्तयन्नगाधिराजं,
देवात्मानमवनीमानदण्डम्,
"अनन्तरत्नप्रभवं" खलु धातुमन्तम् ?

योऽदाहयत् ननु पुष्पचापं,
विश्वोद्वेलकं सौन्दर्यदेवं,
भर्त्सयन् कामं लोके निकामम् ?
यो नातितिक्षत लौल्यचरणं,
धूर्जटौ समाधिमग्ने च तेन,
अनुप्राणितो धर्मबुद्ध्या तु नूनम् ?
यो नाक्षमत शालच्यवनम्,
अव्याजमनोहरशकुन्तलायाः,
अदण्डयत्ताञ्च लोकसङ्ग्रहचिकीर्षुः ?
योऽगोपयच्छापं मुनेस्तु,
अनादृत्य रागस्फुरणमवश्यम्,
अनाशङ्किहृदये नु सरले च तस्याः ?

इत्थं यो दर्शयामास यौक्त्यं,
विनयाचरणस्य तरुणीजनेभ्यः,
पन्थानं दीप्यमानं निःश्रेयसश्च ?

नमस्यामि कविकुलगुरुं कालिदासम् ।
नमस्यामि कविपुङ्गवं कालिदासम् ॥

(३)

किं, कालिदास, त्वमेव सूरिः,
साशङ्को यस्तु परिकीर्तितुं वैः
रघुकुलस्य कीर्ति चरितं प्रतापम् ?
उताजानाः किं त्वं भविष्यसि,
कविकुलचक्रचूडामणिः सुप्रभश्च,
यः स्थापयिष्यति ख्यातिमानं पृथिव्याम् ?

योऽमण्डयद् वाण्याः सदनं,
विरच्य वीथिं तरुणीजनानां,
स्तम्भमानाञ्च हृदयं नराणाम् ?
योऽवर्णयद्धि सुनिपुणं,
कामिनो विलापं गिरिं द्रावयन्तं,
संस्थाप्य कीर्तिं प्रणयिनां कुलस्य ?

यो न्यरूपयद् गौरवन्तु,
भारतसंस्कृत्या मानवहिताय,
प्रतिष्ठाप्य कामञ्च धर्माविरुद्धम् ?
यः खल्वकामयत् प्रकटं,
सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्वस्तु पश्यतु
भद्राणि, नन्दतु सर्वत्र सर्वलोकः ?
नमस्यामि कविकुलगुरुं कालिदासम् ।
नमस्यामि कविपुङ्गवं कालिदासम् ॥

(४)

किं, कालिदास, त्वमेव सूरिः
साशङ्को यस्तु परिकीर्तितुं वै
रघुकुलस्य कीर्तिं चरितं प्रतापम् ?
उताजानाः किं त्वं भविष्यसि,
कविकुलचक्रचूडामणिः सुप्रभश्च,
यः स्थापयिष्यति ख्यातिमानं पृथिव्याम् ?

अथ पृच्छामि, हे कालिदास,
एकान्तिप्रश्नं खलु साध्वसेन
किमस्ति विद्योत्तमायाः कथायाम् ?
किमस्वदः त्वं सौभाग्यरजनीं,
प्रथमसमागमे किल तद्विदुष्या,
को लापोऽपद्यत च युवयोः तदैव ?
किं त्वमुच्चारयितुमशक्तः,
'उष्ट्र' इति तत्पुरतो ननु यत्प्रवादः,
ताडितोऽभवो भूरिशः खिन्नबुद्ध्या च ?

त्यक्त्वा गृहं लज्जया तदैव,
कुत्राव्रजस्तु तस्यां निशायाम्,
अभजः कं गुरुं कं पीठमवश्यम् ?
कथमुपलब्धा कुशलता त्वया,
शारदोद्याने विचरणे सुखेन,
निपुणमीक्षमाणेन वक्रच्छटाश्च ?

कियान्कालो गतः प्रेमललिते,
प्रीणयितुं कवितावधूं स्वैरिणीन्तु,
किं विदग्धतां लभिषे ननु चारुरचने ?

नमस्यामि कविकुलगुरुं कालिदासम् ।
नमस्यामि कविपुङ्गवं कालिदासम् ।।

(५)

त्वं भूषयसि कवितातरुण्याः
हृदयं सुललितं किल प्रीतिपूर्वं,
नानालङ्कारयुक्तैर्हारैश्च बहुशः ।

तदपि विलोभयति, अयि कालिदास,
उपमा खलु त्वामलङ्कारश्रेण्यां
दीपयसि काव्योद्यानं दीपैस्तु तस्याः ।

त्वदीयोपमामालिकां वर्ज्जयित्वा,
विवर्णीभवेत्तु गिरायाश्च सदनं,
यस्य शुद्धान्तो भासते छविभिस्तु तस्याः ।

नमस्यामि कविकुलगुरुंकालिदासम् ।
नमस्यामि कविपुङ्गवं कालिदासम् ।।

(६)

अये कालिदास !
वै तदपि विद्यते मामकः पूर्वप्रश्नः,
कियत्तथ्यं भवति विद्योत्तमायाः प्रवादे ?

जिज्ञासाऽस्ति, सत्यं वद, मे कवीश्वर,
वा छिन्तान्मौनं, प्रतीक्षारतोऽस्मि ।

नमस्यामि कविकुलगुरुं कालिदासम् ।
नमस्यामि कविपुङ्गवं कालिदासम् ।।

प्रौढसखीसङ्गमसङ्गीतम्

[कविपुण्डरीकः श्रीसम्पूर्णदत्त मिश्रः, गोपालगढ़,
भरतपुरम् (राजस्थानम्)]

मधुपवनं सखि ! केनोच्छिन्नम् ?
यन्मधुराम्रमेदिनीखण्डं मूलविखण्डितपादपदण्डम् ।
चिरपरिचितमपि रुचिपरिहीनं दृश्यत एवं सर्वथा भिन्नम् ॥१॥
मधुपवनं ·····

जम्बुफलान्वेषणचलितानां बालानामालीवलितानाम् ।
सा न क्वापि नयनपथमेताततो लोचनयुगलं मे क्लिन्नम् ॥२॥
मधुपवनं ·····

जम्बुरसालफलद्रुमनाशो नायं दीनजनोद्भवकृत्यम् ।
नूनं कृपणकुसीदजनानां निष्करुणं हृदयं न स्विन्नम् ॥३॥
मधुपवनं ·····

चल, सखि! चल, निलयं प्रतियावो विलपनकल्पकलापेनालम् ।
गतवयसो नो केलिकथाभी रमयावश्चेतो ननु खिन्नम् ॥४॥
मधुपवनं ·····

आशीविषः

[प्रो० देवदत्त भट्टिः, संस्कृतविभागाध्यक्षः राजकीय-
महाविद्यालयः, मालेर कोटला (पंजाबः)]

पुराऽहमेकदा बालमाशीविषं
धर्ममन्दिरमेकं प्रति गच्छन्तमपश्यम्।
तदा य इयान् प्रियः सुन्दरश्चासीत्
यन्नाहं तं मारयितुमैच्छम्
पादेन दलितश्च न स्यादिति तं सप्रयत्नमरक्षम्।
कतिचिद् वर्षाणि पश्चात्
तत एव निरस्यन्तमेकं युवभोगिनमपश्यम्।
तत्र धर्ममन्दिरवासिभिः सः भूरि पूजितः
भगवतो हरस्य प्रतीकमिव मत्वा
पयःपानेन च भूयान् वर्धितः सत्वरमेव युवाऽजायत।
तं दृष्ट्वा स एव बालः सरीसृपः
मे स्मृतिपथमायात्,
यः कदाचित् तत्र मयाऽदृश्यत।
सः सफूत्कारं मां भाययन् निरसरत्।
पार्श्वे एव स्थितमेकमन्यद् धर्ममन्दिरं प्राविशत्।
दैवात्, किंचित्कालानन्तरम्,
ततोऽपि निःसरन् स मयावलोकितः।
इदानीं सः न केवलं प्रौढिमभजत
प्रत्युतालंकारान् प्रशिक्षणमपि च प्रापत्।
सः कण्ठे मन्त्रशक्तिपूरितं ताबीजमधारयत्।
नैकनवशस्त्रास्त्रैर्मण्डितः सः मां शरव्यंकर्त्तुमिव प्रातीयत।
तस्य विभिषीकामसहमानः
सत्वरं ततः प्रपलाय्य स्वजीवितमरक्षम्।

मन्ये, धर्मोन्मादस्तं पर्यवर्धयत्,
प्रौढं प्रशिक्षितं चाकरोत् ।
अधुना
तस्य दंशदाहान्,
जगति प्रसरन्तं विषं च पश्यामि ।
नित्यमेव सः
निरागसो दशति हन्ति च ।
धर्ममन्दिरैर्वर्धितशक्तिरेधितदंशविषश्च
सोऽधुना जगत्कवलयितुमीहते ।
अस्ति कश्चिद् विषपायी नीलकण्ठः ?
यस्तस्य विषं पिबेत् तं च कीलयेत् ।
हन्त ! तं बालमाशीविषमहमहनिष्यम्
पुरैव ।

●

अन्योक्तिद्वयम्

(ज्ञानोपाह्वोऽवस्थी डा० बच्चूलाल:, कालिदास
अ·ादेमी, उज्जयिनी)

शुक उवाच

विक्रीतकः क्वचन कश्चन पोष्यमाणः
क्षीरं पिबन्नपि च जातु न जाततोषः ।
कारां चिकर्तिषुरथो यतमानचञ्चुः
स्वस्मिन् स्वयं प्रणिहितः शुक इत्युवाच ।।१।।

उक्तेन येन मुनयः किल मुक्तिमापु-
स्तद् राम-नाम रसना मम रारटीति ।
एकापि किन्तु जटितेयमयःशलाका
शैथिल्यमेति न मनागपि पञ्जरस्य ।।२।।

बन्धाय संयतमना इव दोद्रुहीमि
द्रुह्यांश्च नाम विमना इव दोदुहीमि ।
तेनैव भोजनमवाप्यत इत्यपेक्षं
सर्वं तपः परकृते परवान् करोमि ।।३।।

व्याधेन कायपरवत्त्वमिह प्रणीतं
वाक्पारतन्त्र्यमपि सम्प्रति पालकेन ।
यस्मिन् द्वयीयमथ तस्य मनोऽन्यदीयं
स्वीयं किमस्ति हरये यदुपाहरामि ।।४।।

आत्मा स्वतन्त्र इति चेन्निगमा निराहु-
र्नाथस्य तस्य यदि नास्ति च नाथवत्ता ।
विश्वस्त एव भव जीव मदीय तावत्
कारास्वपीह भगवानवतर्तरीति ।।५।।

× × ×

इत्थं विचिन्तयत एव च कोऽपि बालो
लीलापरायणमनाः परिकूर्दमानः ।
तत्पञ्जरं प्रति शनैः सहसोपयातो
द्वारं विपाट्य विजहास सपाणितालम् ।।६।।

उड्डीय पञ्जरमपास्य स एव कीरः
खेलंश्च खे पुनरुपेत्य रसालशाखाम् ।
चाकाश्यमान-महिमानमितः सुपर्णं
स्वादूनि मङ्गलमना बुभुजे फलानि ।।७।।

त्रोट्या विमृज्य तनुमप्यपनीत-किट्टः
पक्षौ प्रसार्य सुमनास्तरसा तपस्वी ।
व्योमन्यसीमनि गतोऽनुगतः सखायं
स्वीयं स्वभावमभिगम्य समुत्पपात ।।८।।

○

२. श्येन उवाच

श्येनोऽहमस्मि बहुचर्चित-हिंस्रवृत्तिः
किं हिंसनं कतिविधं च न जातु जाने ।
जाने परं यदुदरम्भरयो मनुष्या
गूढं चरन्ति तदिह प्रकटं चरामि ।।१।।

एते प्रतिग्रह-परिग्रह-गर्धगृद्धा
दम्भानुवृत्तिमनु वृत्तिमुपार्जयन्तः ।
कह्व[1]-प्रवृत्तिमनुसृत्य च याजयन्त-
स्ते हिंसका न किमिति प्रतिभाति चित्रम् ।।२।।

वित्तार्जनाय निपुणा विपणिप्रधाना
हिंसन्ति लुब्ध[2]-मनुजा मनुजान् निरीहान् ।
यावद् भ्रियेत जठरं मम तावदेषा
हिंसैव चेत् कथमसूयति सूरिवर्गः ।।३।।

× × ×

एकत्र खे स्थित इव प्रतिभा[3]-स्वभावः
पक्षद्वयं मम पुनः पुनरेजयामि ।
लक्ष्यं समीक्ष्य समरेखमसावधानं
सम्पातितं च तरसा सहसा निहन्मि ।।४।।

व्यापाद्य कञ्चिदपरं प्रथमानमानः
सर्वोऽपि लोकमहितं महिमानमेति ।
इध्माशनेन दहनो लभते स्वरूपं
शुक्रप्रभामुपशमय्य विभाति भानुः ॥५॥

× × ×

व्याधस्य पञ्जरमवाप्य समावृताक्षो
बाढं प्रमीलितपराक्रम एव वर्ते ।
सेवां श्ववृत्तिमधिगम्य निजेच्छयापि
प्रायस्तथैव चतुरा न किमाचरन्ति ॥६॥
संकेतितश्च वधकेन निरस्तपट्टः
पत्री[4] भवन्नपि पतत्रिणमेव हन्मि ।
स्वामिप्रभाव-पिहितात्मधियो हि लोके
कृत्वैव जातिरिपुतां सुहिता भवन्ति ॥७॥
अभ्यस्तमेव परवत्त्वमतः प्रमुक्तः
सन्नुत्सहे विगणनाय न पालकस्य ।
आमन्त्रणे श्रवणयो पतिते च साला[5]-
दुड्डीय प्राणिशरणोऽस्य पुनर्भवामि ॥८॥
आखेटितस्य च मया दययाऽस्थिखण्डं
मह्यं प्रदाय हतको हरते समग्रम् ।
तत्रापि दास्यमविचार्य चिनोमि मांसं
कर्तान्य एव फलभुग् भवतीह चान्यः ॥९॥
अन्येन प्रतिपदमन्यथाकृतात्मा
प्रज्ञावानपि कुशलः स्वकार्यसिद्धौ ।
कर्तुं न प्रभवति किंचनात्मनीनं
मेघेन द्युमणिरिवावृतप्रतापः ॥१०॥

---

(१) कह्वो बकः । (२) लुब्धा लोलुपा व्याधाश्च ।
(३) प्रतिभा सहजा प्रवृत्तिः प्रज्ञाविशेषश्च ।
(४) पत्री श्येनः पक्षी च । (५) सालो वृक्षः ।

मिहिरावलीं (महरौलीं) दृष्ट्वा !

(अभिराजो डा० राजेन्द्र मिश्रः, ८ बाघम्बरी रोडः,
प्रयागः)

वारं वारं त्वमसि लोकिता
भग्नपञ्जरा भुग्नकन्धरा
क्षतविक्षतविग्रहा दुर्ग्रहा
श्रीहतनेत्राभ्यां मिहिरावलि !
त्वत्प्राङ्गणे न कलकलनादो जलसरणीनां
यावकरसरञ्जितचरणानां नैव मुखरता
क्षुद्रघण्टिकामण्डितनूपुरसंवलितानां
गतागतं नो चारणवन्दिद्विजनिवहानां
त्वमसि खण्डिता प्रोषितपतिका मिहिरावलिके !

किन्तु निर्दिशति ते सौभाग्यं
विष्णुध्वजः स्थाणुरिव सुदृढः
प्रत्यक्षीकृतशतसहस्रघनमासनिदाघ-
श्चन्द्रनृपतिकीर्तिश्रीसाक्षी !

लक्षमिता दर्शका विरूपां त्वां सन्द्रष्टुं
समायान्ति देशतो विदेशात् सुभगम्मन्याः
बण्डभण्डपामरा युवानो बाला वृद्धाः
मधुयामिनीनिमज्जितहृदया दयिताभक्ताः
किन्तु केन दृष्टा तव पीडा ?

शतशतशूलवेदनास्पन्दैश्छिन्ना भिन्ना
नतोन्नतं स्वातीतमिदानीं त्वं गणयन्ती जनैर्दृश्यसे !

दिल्लीनगरपरिसरे लोकः पश्यति भवतीं
निखिलां दिल्लीं त्वयि निभालये किन्त्वहमेकः !!

श्रीबदरीश-स्तुतिः

(डा० उमारमण झा, रणवीर के०सं०वि०, जम्मू तवी)

हिमाद्रौ शीताद्रौ वसति बदरीशो भुवि महः
सदा ज्योतिष्पीठे प्रभुरलकनन्दाशुचितटे ।
तपस्तप्त्वा घोरं मुनिजनहितार्थं सुविदितः
स्वयं साक्षाद्विष्णुः प्रभवित परित्रातुमनिशम् ॥१॥

युगे सत्ये लब्ध्वा तपसि "नरनारायणयती"
सुशान्तिं त्रेतायां दशरथसुतो राघवनृपः ।
ऋषिर्वेदव्यासः परमविकलो द्वापरयुगे
कलौ शान्ताः सन्ति प्रथितयतयः शङ्करसमाः ॥२॥

प्राचीनं बदरीशतीर्थमखिलं स्वर्गप्रदं भारते,
औदीच्ये बदरीवनस्य सविधे व्यासस्य पुण्या कुटी ।
विष्णोरंशनरस्य पुण्यकृतिनो नारायणाख्यस्य च
यत्रासीत्सुतपोवनं भगवतो धर्मस्य सून्वोर्द्वयोः ॥३॥

सौन्दर्यस्य निधानमत्र रचितं नारायणेन स्वयं
स्वर्लोकस्य विभूषणं सुरपतेः राज्येऽपि यद् दुर्लभम् ।
विद्युत्कान्तिसुशोभितं मुनिजनस्यार्थे महामोहनं
स्त्रीरत्नं सुसमाधिभङ्गकरणे नाम्नोर्वशी याप्सरा ॥४॥

नरनारायणौ यत्र पर्वतौ धर्मसाक्षिणौ ।
नमस्यो बदरीनाथो राजते भगवान् स्वयम् ॥५॥

"तप्तकुण्डं" "कूर्मधारां" धारां "प्रह्लाद" संज्ञकाम् ।
"ऋषिगङ्गा" महातीर्थं "नारदं" कुण्डमाभजे ॥६॥

अस्त्युत्तरस्यां बदरीशविष्णोर्मुक्तिप्रदं ब्रह्मकपालतीर्थम् ।
श्राद्धं पितॄणां हि दिवङ्गतानां पिण्डप्रदानेन च यत्र कार्यम् ।

स्वयं साक्षाद्विष्णुर्हिमकमलसंशोभितगृहे
द्वयोर्गिर्योर्मध्ये प्रभुरलकनन्दातटमना ।
सुपद्मासीनोऽसौ भवतु बदरीशोऽनु फलदः
शिला-शालग्रामो विभुरवतु दीनान् करुणया ॥८॥

भगवन् ! बदरीनाथ ! लोककल्याणकारक !
समर्प्यतेऽत्र वाक्पुष्पं मया तुभ्यं हि सादरम् ॥९॥

हैमन्तिक-प्रार्थनम्

(रचयिता—डा० दीपक घोषः कलिकाता-विश्वविद्यालयस्य
संस्कृतविभागे प्रवाचकः)

(१)

आरात्रिकार्थमुपकल्पयति प्रयत्नं
दीपावलीं प्रतिगृहं परिशोभन्तीम् ।
लज्जावगुण्ठ-रमणी सततं सवाष्पा
हैमन्तिका तव कृते समुपागताऽद्य ॥

(२)

हैमन्तिका रचयति प्रणतानना च
रक्तैरिदं नवजवाकुसुमैस्तवार्घ्यम् ।
ढक्का-निनाद-सततं ध्वनितं समन्ताद्
हैमन्तिकं सहृदयं वरणं गृहाण ॥

(३)

कल्याणि मातरयि भारत-भाग्यधात्रि
हे भारतीय-जनचिन्मयि देवि चण्डि ।
दुःखापहे त्रिभुवनस्य महाद्यशक्ते
हैमन्तिकं तव कृते वरणं गृहाण ॥

(४)

घोरं निशाघनतमो ग्रसतेऽखिलाशां
विस्फोरकाग्नि-चकितामसकृद् विमूढाम् ।
नित्यं पिशाच-गण-नर्त्तन-जात-पीडां
ज्योतिर्मयि त्रिनयने कुरु तद् विदीर्णम् ॥

(५)

मातस्तवाभीतिवरं समेत्य
हिंसादिदोषकलुषं सकलं विजित्य ।
बङ्गीय - सौभ्रात्र - महोत्सवेऽस्मिन्
सर्वे भवन्तु मिलिता इह भारतीयाः ॥

रामगिरि-परिसरः

(डा० प्रकाश पाण्डे, डी० लिट्०, नागपुरम्)

खगगणकलनादस्वान्तमालोकमात्रम्
जयरवसुखभासामाननं काननं किम् ।
निकटतमसरोभिः शीतलं 'कृष्ण-कान्तम्'
जयति जयति शश्वच्छ्यामलं राम-'धाम' ॥१॥

मृगयति सलिलानां धाम कान्तं महोभिः
रमयति कवनानां काननं मेघराशिः ।
विकुलितपरमानां दारुणध्वान्तभासां
धवलयति नितान्तं चण्डषण्डं वनान्तम् ॥२॥

अधरयति जघन्यं कल्मषं यक्षकाव्यम्
विरहमधुरभावाकृतिभिः सम्परीतम् ।
जनयति जनकाव्यं स्फूर्तिमद् "विश्व-कान्तम्"
लघयति सकलानां काननं कामनानाम् ॥३॥

अरुणिमयति चेतश्चेतना मेऽत्र चित्रम्
कलितललितदेशस्वान्तकान्त्यैककल्पा ।
नवनवमसृणानामाकृतीनां विधात्री
गगनगतिविधानां बुद्धिगात्री मदीया ॥४॥

मधुरगगनगात्रं कालीदासीयतत्त्वम्
विलसति सुविशालं भास्वदाकूतितत्त्वम् ।
इह गुरुगिरिरम्ये प्रेमरम्ये वनान्ते
जगति जगति जन्यं चाकचक्यं निहन्ति ॥५॥

विहरति गिरिरत्र प्राणतत्त्वैकपिण्डः
घन इव सकलानां मानसेषु प्रकीर्णः ।
उदयति सवितायं देशिकश्चण्डरम्यः
विदलितगणनानां प्राणरम्य-प्रकाशः ॥६॥

विहरति धनदेशे यक्षमित्रं 'नभः'स्वान्
परजनकिरणानां हन्ति गात्राणि कश्चित् ।
जनयति मधुराङ्गं स्पर्शमात्रेण गात्रम्
मधुरयति च जन्यं , कालिदासप्रभावः ॥७॥

अवनितलविमर्शं गाहमानो 'विवस्वान्'
तरललतितिग्मच्छालगात्रप्रवेशः ।
सलिलयति जनानां गात्रपात्रं महोवत्
सकलजनविरोधं जन्यमात्रं च 'यक्षः' ॥८॥

तरणिकिरणवीणागीतिराकूतितत्त्वो
अरणिरयमहो मे स्वान्तभासां स्थिराङ्गः ।
नयनपथविशालः कान्तिमन्मेखलाङ्गः
प्रणव-पर-चिदापः क्लिन्नगात्रो नभःस्वी ॥९॥

सुखकलिलविशाले मानसे येन शान्तिः
जगदघलसदङ्गं सङ्गमं नित्यहन्त्री ।
सलिलतटतरुस्था 'मालिकायोजनानाम्'
वहुविधखगरम्याऽकाशतत्त्वैकरम्या ॥१०॥

(रामगिरि (रामटेके) उपराष्ट्रपति श्री रामस्वामी वेंकटरामन-महोदया-नामागमनमभिलक्ष्याऽनन्तरं विरचिता 'रामगिरि' विषयिणी वृत्तमयी रचना । तन्दर्भः—कालिदासमहोत्वः वसन्तपञ्चमी दिनांक २-२-१९८७)

देववाणी-परिषद्वार्ता

१. देववाणी-परिषदा ६.४.१९८७ तारिकायां 'संस्कृतसेवकः स्वामिनाथः' -इति ग्रन्थः प्रकाशितः। ग्रन्थोऽयं परिषन्महासचिवेन डा० रमाकान्तशुक्लेन डा०शास्त्रपुरंरामकृष्ण स्वामिनाथमहाभागाय तच्छष्टिपूर्त्यवसरे एकस्मिन् समारोहे ५.४.१९८७ तारिकायां समर्पितः।

२. ६ ४ १९८७ ई० तारिकायां देववाणी-परिषदा वयोवृद्धसंस्कृतविदुषां स्व० श्री चारुदेवशास्त्रिणां स्मृतौ शोक-सभा आयोजिता।

संस्कृत-जगद्वार्ता

डा० राधावल्लभ त्रिपाठिनः शर्मण्यदेशयात्रा

सागरस्थ डा० हरिसिंह गौर-विश्वविद्यालयस्य संस्कृतविभागाचार्याध्यक्षो डा० राधावल्लभत्रिपाठी विश्वविद्यालयानुदानायोगद्वारा नामाङ्कितः भारतसर्वकारस्य सांस्कृतिकविनिमययोजनान्तर्गतं शर्मण्य (जी० डी० आर०) देशं प्रति ७. ४. १९८७ तारिकायां प्रस्थितः। डा० त्रिपाठी महाभागस्तत्र हम्बोल्टादिविश्वविद्यालयेषु दश सप्ताहपर्यन्तं विविधेषु विषयेषु भाषणं करिष्यति। अस्य यात्रा सफला स्यात्!

डा० हरिदत्तशर्मणः शर्मण्ययात्रा

इलाहाबाद-विश्वविद्यालयस्य संस्कृतविभागे प्रवक्तृपदमलङ्कुर्वाणो डाक्टर हरिदत्त शर्मा विश्वविद्यालयानुदानायोगस्य भारत-पूर्वजर्मनसांस्कृतिक-विनिमयानुष्ठानान्तर्गतं (इण्डो-जी० डी० आर०-कल्चरल एक्सचेंज प्रोग्राम) जर्मन-जनवादी - गणतन्त्र-देशं १९८७ ईसवीयवर्षस्य अप्रेलमासस्य अन्तिमे सप्ताहे प्रयाति। तत्र डा० शर्मा मासत्रयं यावत् पूर्वबर्लिनस्थितस्य हम्बोल्टविश्वविद्यालयस्य एशियनाध्ययनविभागे संस्कृतनाटकेषु लोकतत्त्वं विषयीकृत्य अनुसंधानकार्यं करिष्यति, व्याख्यानादिकं च प्रदास्यति। उभयोः देशयोः सांस्कृतिक-शैक्षणिक-सम्बन्धदृष्ट्या महत्त्वशालिनी यात्रेयं माङ्गलिकी भूयादिति काम्यते।

मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रोऽभ्यागताचार्यपदे नियुक्तः

संस्कृतज्ञानां गौरवं लोकप्रियो गीर्वाणवाणीगीतकारः पञ्चदशप्रायाणां प्रकाशितानां काव्यैकाङ्किकथागीतसङ्कलनानां यशस्वी रचनाकारः उत्तरप्रदेशशासनेन च काव्योत्कर्षार्थं पोढा पुरस्कृत इलाहाबाद-विश्वविद्यालयीय संस्कृतप्रवाचको मिश्रोऽभिराजराजेन्द्रो भारतसर्वकारेण इण्डोनेशियाराष्ट्रस्य वालीद्वीपस्थे उदयनाख्यविश्वविद्यालये संस्कृतविभागे अभ्यागताचार्यः (विजिटिंग प्रोफेसर)-पदे नियुक्तः। मईमासस्य प्रथमसप्ताहे डा० मिश्रो दिल्लीतो डेनपसारं प्रतिष्ठते। उदयनविश्वविद्यालये वर्षद्वयं यावत् स्वपदभारं निर्वहन् स संस्कृतसपर्यां विधास्यति। डा० अभिराजस्तत्र भारतस्य साहित्यदौत्यं सम्यक् सम्पादयतु !

प्रो० देवदत्त भट्टी सम्मानितः

पञ्जाबराज्यस्थ 'मालेरकोटला' नगरे राजकीयमहाविद्यालये संस्कृत-विभागाध्यक्षाय प्रो० देवदत्त भट्टि-महाभागाय, तस्य विशिष्ट समाजसेवा-मुद्दिश्य, पञ्जाबीविश्वविद्यालयस्य कुलपतिः डा० भक्तसिंहमहाभागः १५-२ १९८७ तारिकायां स्वर्णपटलं समर्पितवान्। इतः पूर्वं ३०-९-१९८६ तारिकायां श्रीभट्टि-महाभागः पञ्जाब-साहित्य-अकादम्या राष्ट्रपतिभवने समायोजिते विद्वत्सम्मानसमारोहे भारतस्य महामहिमराष्ट्रपतिना श्रीज्ञानीजैलसिंह-महाभागेन स्वर्णपदक-योग्यताप्रमाणपत्राभ्यां सम्मानित आसीत्। श्रीभट्टि-महाभागस्य नव-कवितात्मिका रचनाद्वयी 'इरा' 'सिनीवाली' चाधुनिकसंस्कृतवाङ्मये कामप्यपूर्वामभिख्यां भजतीति नापोहितं विदुषाम।

कमलिनी दत्त-महाभागायै 'रादुगा' पुरस्कारः

फरवरीमासे, दिल्लीदूरदर्शने वरिष्ठकार्यक्रमनिष्पादयित्री किञ्च देववाणी-परिषद आजीवनसदस्या श्रीमती कमलिनी दत्त-महाभागा 'जय देश भारत भारती' इतिशीर्षकवृत्तचित्रनिर्देशनार्थं रूसदेशस्य दूरदर्शनेन 'रादुगा' (इन्द्रधनुष) पुरस्कारेण सम्मानिता। श्रीमत्या कमलिनी दत्त महा-भागया भारते विगतदिवसेषु सम्पन्नस्य 'अपना उत्सव' इति कार्यक्रमस्य सारांशः अस्मिन् वृत्तचित्रे दत्तः। तया 'भाति मे भारतम्'—इति सुप्रसिद्ध-संस्कृतकाव्यस्य केचन अंशा अपि अनूद्य तत्र नियोजिताः। रूसदेशे षट्पञ्चाशद्देशैः 'वृत्तचित्र-प्रतियोगितायां' स्व वृत्तचित्राणि प्रेषितानि यत्र भारतस्य वृत्तचित्रं प्राथम्येन 'रादुगा' पुरस्कारमलभत। सपरिकरा कमलिनी दत्त-महाभागा मुहुर्मुहुर्वर्धाप्यते।

राजस्थान संस्कृत-अकादमी कविसम्मेलनमायोजितवती

२७-३-१९८७ तारिकायां जयपुरस्थे श्रीवीरेश्वरभवने राजस्थान-संस्कृत-अकादमी अखिलभारतीयं संस्कृतकविसम्मेलनमायोजितवती यत्र आचार्य श्रीनिवासरथ-कविपुण्डरीक सम्पूर्णदत्त मिश्र - डा० राजेन्द्रमिश्र-डा० रमाकान्त शुक्ल-डा० वासुदेवकृष्ण चतुर्वेद-श्रीगिरीश - श्रीराधाकृष्ण शास्त्रि-डा० रुद्रदेव त्रिपाठि - श्रीओमप्रकाश त्रिवेदि-डा० पद्म शास्त्रि - प्रभृतिभिः विंशतिप्रायैः कविभी रचनाः प्रस्तुताः। सम्मेलनस्य संचालनं पं० कलानाथ शास्त्रिणा कृतम्।

अस्मिन्नेव दिने एका आचार्यगोष्ठी अप्यायोज्यत यत्र अकादम्या अध्यक्षो डा० मण्डनमिश्रमहाभागो, राजस्थानविश्वविद्यालय-संस्कतविभागाध्यक्षो डा०रामचन्द्रद्विवेदी अन्ये चानेके विद्वांसो नूतनशिक्षापद्धतौ संस्कृतस्य स्थानमवलम्ब्य विमृशवन्तः। अकादमी-निदेशकेन श्रीललितकिशोर-महाभागेन विदुषां स्वागतं सचिवेन श्री राधेश्यामव्यासमहाभागेन च धन्यवादज्ञापनं कृतम्।

मध्यप्रदेशसंस्कृताकादेमीपुरस्काराः

मध्यप्रदेश - संस्कृत - अकादेमी - सचिवेन डा० भास्कराचार्यत्रिपाटिमहाभागेन सूचितं यदकादेम्या १९८५ तमे वर्षे प्रकाशिता श्रीवसन्त-त्र्यम्बकशेवडे प्रणीता **'स्तवमञ्जूषा'** विंशतिसहस्ररूप्यकात्मकेन 'अखिलभारतीयकालिदास' पुरस्कारेण सम्मानिता। दशसहस्ररूप्यकात्मकः 'प्रादेशिकभोजपुरस्कारः' द्वाभ्यां ग्रन्थाभ्यां दातु समुद्घोषितः। इमौ द्वौ ग्रन्थौ स्तः—(१) डा० जय कुमार 'जलज'-कृतः 'संस्कृत और हिन्दी नाट्य : रचना एवं रंगकर्म' इति, पं० बाबू लाल शुक्ल-कृतः 'हिन्दी नाट्य शास्त्र (चतुर्थ भाग)' इति च।

प्रादेशिकराजशेखरपुरस्कारो व्यासपुरस्कारश्च कस्मै अपि ग्रन्थाय न दीयेते।

शिकारपुरस्थ-संस्कृत-परिषदो द्वितीयं द्विदिवसीयाधिवेशनम्

१४-१५.२.१९८७ दिनाङ्कयोः सम्पन्नम्। परिषदः महासचिवेन श्रीचन्द्रमणिशास्त्रिणा वार्षिकं विवरणं प्रस्तुतम्। अधिवेशनस्य संयोजनम् आँचरुस्थ - उच्चतरमाध्यमिकविद्यालयस्य प्रधानाचार्येण श्रीशिवध्यानसिंह चौहान-महाभागेन कृतम्। अस्मिन् समारोहे सुलेख-संस्कृतश्लोकान्त्याक्षरी-शब्दान्त्याक्षरी - संस्कृतभाषण-प्रतियोगिता आयोज्यन्त। समारोहस्योद्घाटनं खुर्जास्थ - श्रीराधाकृष्ण-संस्कृतमहाविद्यालयस्य प्राक्तनप्राचार्येण श्रीहरिदत्त शास्त्रिमहाभागेन, मुख्यातिथित्वञ्च दिल्लीस्थ-मोतीलालनेहरू (सांध्य) महा विद्यालयस्य प्राचार्येण किञ्च सुप्रसिद्धहिन्दी-संस्कृतकविना डा० शङ्करदेव

अवतरेमहाभागेन कतम् । तेन श्रीचन्द्रमणिशास्त्रिणा प्रवर्तिता आचार्यश्रीब्रह्मानन्दशुक्ल-चल-वैजयन्ती आँच ऽस्थ उच्चतरमाध्यमिकविद्यालयस्य प्रतियोगिभ्यामुपहृता । तेन हिन्दी-संस्कृत-काव्यपाठेन समुपस्थितश्रोतॄणां मनांसि आवर्जितानि ।

तिरुपतिस्थकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठदीक्षान्तसमारोहः

तिरुपतिस्थकेन्द्रीयसंस्कृतविद्यापीठस्य रजतजयन्तीसमारोहः महता उत्साहेन ३०-३१. १. १९८७ दिनाङ्कयोः मानवसंसाधनविकासमन्त्रिणः श्री पी० वी० नरसिंहराव - महोदयस्य आध्यक्ष्ये सुसम्पन्नः । महोत्सवस्य अङ्गत्वेन रजतजयन्तीभवनोद्घाटनं विद्यापीठस्य संस्थापकनिदेशकानां डा० बी० आर० शर्ममहोदयानाम् अभिनन्दनग्रन्थविमोचनं, वैदिकसम्मेलनं दीक्षान्तसमारोहः इतरे च संस्कृतनाटकादिसांस्कृतिककार्यक्रमाः आयोजिता आसन ।

लक्ष्मणपुरे संस्कृताक्रीडः

१९८७ मार्चमासे लक्ष्मणपुरे (लखनऊनगरे) सप्तदिवसीयः 'संस्कृताक्रीडः' कार्यक्रम आयोज्यत यत्र शोभायात्रा, देवनागरी-लिपि, संस्कृतापाठ्यक्रमं नवशिक्षानीतौ संस्कृतस्य स्थानं, दैनिकप्रयोगे संस्कृतं, संस्कृतप्रचारं चावलम्ब्य गोष्ठीचतुष्टयम्, शोधपत्रपाठगोष्ठीद्वयम्, नैके सांस्कृतिककार्यक्रमाश्चानुष्ठीयन्त । सांस्कृतिककार्यक्रमेषु संस्कृतकविसम्मेलनं, संस्कृतगीतप्रस्तुतिः, काव्याली, लघुनाट्यप्रस्तुतिः, सांगीतम्, हासिका, संस्कृतलोकगीतप्रस्तुतिः, १९०९ तम शक संवत्सरस्वागतम् इत्येवमादयः प्रमुखा आसन् ।

कार्यक्रमस्य संयोजन-सञ्चालनकर्मणि 'सर्वगन्धा' सम्पादकेन डा० वीरभद्र मिश्रमहाभागेन श्री ओमप्रकाश शास्त्रिणा च सविशेषं प्रयतना समाचरिताः । सर्वेऽपि संयोजका भागग्रहीतारश्च वर्धापनमर्हन्ति ।

गोला गोकर्णनाथ-नगरपालिका संस्कृत-काव्यनिशा

उत्तरप्रदेशस्य खीरीजनपदान्तर्गतं गोलागोकर्णनाथनगरे नगरपालिकया १३-४-१९८७ तारिकायां 'संस्कृत-काव्य-निशा' समायोजिता यत्र बरेली-कालेजस्य संस्कृतविभागाध्यक्षस्य डा०कृष्णकान्तशुक्लस्य आध्यक्ष्ये, श्री अनन्तराम मिश्र 'अनन्त'स्य संयोजकत्वे, डा० सत्यप्रकाशमिश्रस्य संचालकत्वे डा०बाबूराम अवस्थिनश्च मुख्यातिथित्वे डा० प्रशस्यमित्र शास्त्रि-डा० शिव स्वरूप तिवारी - श्री शिवपूजन पाण्डेय - महेन्द्र कुमार शास्त्रि 'सरल'-डा० रामप्रसाद त्रिपाठि - आचार्य छैल विहारी मिश्र-प्रभृतिभिः कविभिः स्व रचनाः प्रस्तुताः ।

(रमा शुक्ला)

९-४-१९८७ ई० तारिकायां संस्कृतजगतो महती हानिः

ज्ञानमूर्तिः श्रीचारुदेवशास्त्री दिवंगतः !

९-४-१९८७ तारिकायां अपराह्णे ३.३५ वाददकाले ज्ञानमूर्तिः प्रो० चारुदेवशास्त्रिमहाभागः हृदयगत्यवरोधात् परलोकं गतः । देशस्य सर्वेऽपि संस्कृतज्ञा अभिनवपाणनेरस्य महाविदुषः निधनोदन्तमाकर्ण्य स्तब्धाः संजाताः !

श्री चारुदेवशास्त्रिमहाभागः संस्कृतस्याद्वितीयः विद्वान्, लब्धप्रतिष्ठो लेखकः, प्रभावी वक्ता ख्यातनामा परोपकारी चासीत् । पाणिनीयव्याकरणस्य तु स अगाधपाथोधिरेवासीत् । अत एव तन्मित्राणि प्रशंसकाश्च तमभिनव-पाणिनिं व्यपदिशन्ति स्म । सदैव ज्ञानार्जने लीनः सन् शास्त्रिमहाभागः एकनवतिप्रायवर्षावस्थायामपि प्रत्यहं सप्ताष्टघण्टापर्यन्तं कार्यं करोति स्म । तस्य अविरतपरिश्रमः, कार्यक्षमता, नियतजीवनञ्च यूनां कृते आदर्शतां यान्ति । तत्प्रणीताः विंशतिसंख्यका ग्रन्थाः, 'व्याकरणचन्द्रोदयः' इति, 'उपसर्गार्थ-चन्द्रिका' चेति, पञ्चखण्डात्मिके द्वे ग्रन्थमाले अष्टादश शोधनिबन्धाश्च प्रकाशिताः सन्ति ।

शास्त्रिमहाभागः पञ्चाम्बु-प्रदेशस्य 'होशियारपुर' जनपदानन्तर्गते अहियापुराख्ये ग्रामे पितुः श्रीरामकृष्णात् जनन्यां श्रीमत्यां भगवन्तीदेव्यां ८-५-१८९६ ई० तारिकायां जनिं लेभे । तस्य प्राथमिकशिक्षा निकटस्थे 'टांडा' ग्रामे "एंग्लोवर्नाक्यूलर मिडिल-स्कूले सम्पन्ना । परीक्षां समाप्य अयं जालन्धरे एस०डी०ए०एस० हाई स्कूले प्रवेशं लब्धवान् । तदनु लाहौरस्थे डी० ए० वी० कालेजे लब्धप्रवेशः सन् ततः एम०ए० परीक्षां प्रथमश्रेण्यां सर्वाधिकाङ्कलाभेन समुत्तीर्य स्वर्णपदकं प्राप्तवान् । इण्टरमीडियेट-बी०ए०-कक्षयोः विशेषयोग्यता-लाभात् अयं पंजाब- विश्वविद्यालयतः छात्रवृत्तिं लेभे ।

१९२१ तः श्रीशास्त्रिमहाभागेन जालन्धरस्थे डी० ए० वी० कालेजे अध्यापनं प्रारब्धम् यद्यपि तदावधि तस्य एम० ए० कक्षायाः परीक्षाफलमपि नोद्घुष्टमासीत् । मासद्वयानन्तरं यदा परीक्षाफलमुद्घुष्टं तदास्य नियुक्तिः लाहौरस्थे डी० ए० वी० कालेजे संजाता यत्र हि असौ १९४७ ई० पर्यन्त-मध्यापामयास । देशविभाजनानन्तरं डी० ए० वी० कालेजे अम्बालानगरे

पुनरुद्घाटिते सति १९४८ तः तेन पुनरपि तत्रैव अध्यापनं प्रारब्धम् । १९५१ तमेऽशवीयेऽब्दे पञ्चपञ्चाशद्वर्षावस्थायां स डी०ए०वी० कालेजसेवातोऽवकाशं प्राप्तवान् । तदनु किञ्चित्कालानन्तरं स अम्बालाकटके नवप्रारब्धे गान्धि मैमोरियल-नैशनलकालेजे वर्षद्वयं यावदध्यापयामास । तदनु एकवर्षं यावत् दिल्लीस्थे पंजाव-विश्वविद्यालयस्य कैम्पकालेजे अध्यापितवान् ।

स्व० श्रीशास्त्रिमहाभागः संगीते प्रगाढां रुचिं निदधाति स्म । तेन कतिपय वर्षैः, संगीतशास्त्रस्य नियताभ्यासः कृतः । कारयित्र्या भावयित्र्या च प्रतिभया समन्वितः स महात्मनो गान्धिनः जीवनचरितं १९३० तमेशवीऽयेऽब्दे 'श्रीगान्धि-चरितम्' इति ग्रन्थमाध्यमेन न्यग्रथत् । अर्वाचीनसंस्कृतस्य अयं हि गद्यग्रन्थः श्रीशास्त्रिणः व्याकरणज्ञानस्य, लोकचेतनायाः बोधस्य देशभक्तेश्च सुतरां परिचायकः ।

श्रीशास्त्रिणः शोधकृतिषु सविशेषमुल्लेखनीये स्तः—'व्याकरणचन्द्रोदयः' इति 'उपसर्गार्थचन्द्रिका' चेति ग्रन्थमाले । पञ्चखण्डात्मिका व्याकरण चन्द्रोदय-ग्रन्थमाला २३३२ पृष्ठेषु सम्पूर्णा । अस्याः प्रकाशनं १९६९ तः १९७३ पर्यन्तं संजातम् । उपसर्गार्थचन्द्रिका १२०० पृष्ठेषु प्रकाशिता । प्रो० शास्त्री भर्तृहरेः वाक्यपदीयस्य प्रथमकाण्डस्य सर्वप्रथमः परिष्कर्ता आसीत् । वाग्व्यवहारादर्शः, महाभारतवचनामृतं, श्रीमद्भागवतभाषापरिच्छेदः, रामचरितामृतम्, नारदीयपुराणस्य भूमिका इत्यादयः अनेके महत्त्वपूर्णाः ग्रन्थाः श्रीशास्त्रिणः कीर्तिं विस्तारयन्ति ।

प्रो० शास्त्री संस्कृतसाहित्यस्य अपूर्वसेवार्थमनेकशः राष्ट्रीयसम्मानेन सत्कृतो जातः । १९६५ तमेशवीयेऽब्दे अखिलभारतीय-संस्कृत-साहित्य-सम्मेल-नस्य स्वर्णजयन्त्यवसरे तत्कालीनभारतराष्ट्रपतिना डा० राधाकृष्णन्-महाभागेन श्री शास्त्री 'विद्यावाचस्पति' उपाधिना सम्मानितः । १९७१ तमेशवीयेऽब्दे अयं राष्ट्रपतिसम्मानपत्रेण सत्कृतो जातः । १९७३ तमेऽब्दे अस्य हीरकजयन्ती-मुपलक्ष्य खण्डद्वयात्मकः एकसहस्रपृष्ठात्मकश्च अभिनन्दनग्रन्थः प्राकाश्यत यो हि ११ जनवरी १९७३ तारिकायामेकस्मिन् विशेषसमारोहे तत्कालीन-लोकसभाध्यक्षेण श्रीगुरदयालसिंहढिल्लोंमहाभागेन अस्मै समर्पितः । २५-१०-१९८२ तारिकायां काशीहिन्दूविश्वविद्यालयेन अयं डी० लिट्० सम्मानोपाधिना सम्मानितः । १९८२ तमेशवीयेऽब्दे एव उत्तरप्रदेश-संस्कृत-अकादमी संस्कृत-साहित्यसर्जनार्थम् अस्मै पञ्चदशसहस्ररूप्यकात्मकं पुरस्कारं समर्पितवती । २७-३-१९८३ तारिकायां पंजाबसर्वकारस्य भाषाविभागेन श्रीशास्त्री 'शिरोमणिसाहित्यकार' सम्मानेन ५१०० रूप्यकात्मकपुरस्कारेण स्वर्णपदकेन

च सभाजितः। श्रीशास्त्री संस्कृतमतिरिच्य गुजराती-मराठी- जर्मन-रूसी-फ्रैंच-प्रभृति भाषास्वपि नैपुण्यं दधार।

अधीतिबोधाचरणप्रचारैः सारस्वतं व्रतं सम्यक् पालयतो ज्ञानमूर्तेः ऋषिकल्पस्य प्रो० चारुदेवशास्त्रिमहाभागस्य द्वे अपत्ये स्तः—एकः पुत्रः डा०सत्यव्रतः शास्त्री, एका च पुत्री श्रीमती उषा। डा० सत्यव्रतशास्त्रिमहाभागः स्वपितुः न केवलं पुत्र एवापितु योग्यः शिष्योऽपि। दिल्ली-विश्वविद्यालयस्य संस्कृत-विभागे आचार्योऽसौ महानुभावः विश्वस्मिन्नपि जगति संस्कृत-विद्वत्कविरूपेण लब्धप्रतिष्ठो विराजते। परमेशः प्रार्थ्यते यत् स्व पितुर्ज्ञानसाधनापरम्पराया द्रढयित्रे डा० सत्यव्रतशास्त्रिमहाभागाय अनुभवैकगम्यं पितृविरहकष्टं सोढुं शक्ति दद्यात्!

२२-१-१९७८ ई० तारिकायां 'देववाणी-परिषद्, दिल्ली' संस्थायाः प्रथम-वार्षिकाधिवेशनस्योद्घाटनं कुर्वद्भिः श्रीचारुदेवशास्त्रिमहाभागैः संस्कृतस्य प्रचारार्थं सङ्कीर्णवृत्तेस्त्याग उदारमार्गस्याङ्गीकारश्च वरणीयत्वेन प्रतिपादितावास्ताम्। तेषामयं सन्देशोऽद्यापि प्रासङ्गिकतां दधाति यस्य पालनं तेभ्यो वास्तविकः श्रद्धाञ्जलिरस्ति।

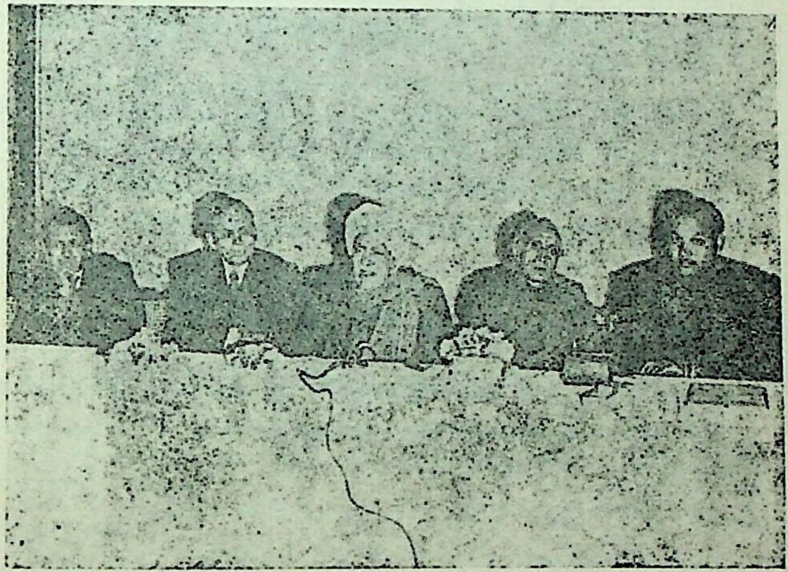

२२.१.१९७८ तारिकायां देववाणी-परिषदः प्रथमं वार्षिकाधिवेशनं समुद्घाटयन् प्रो० चारुदेव शास्त्री (मध्यस्थः)

अमरकीर्तेरस्य महात्मनो दाहसंस्कारः १०-४-१९८७ ई० तारिकायां दिल्ल्यामुपयमुनं निगमबोधघाटश्मशाने वैदिकविधिना डा० सत्यव्रत शास्त्रि-महाभागेन सम्पादितः। अस्मिन्नवसरे देशस्य प्रमुखाः संस्कृतविद्वांसोऽधिकारिणश्च उपस्थिता आसन्। १८-४-१९८६ तारिकायामपराह्णे रूपनगरे श्रद्धाञ्जलि-सभा आयोजितास्ति यत्र दिवंगतायात्मने श्रद्धा-भावकुसुमानि समर्पयिष्यन्ते।

देववाणी-परिषदा ९-४-१९८७ तारिकायां शोकसभायोजिता यत्र दिवंगतात्मेन श्रद्धाञ्जलयः प्रदत्ता अभूवन्।

वेदमूर्तिः श्री अनन्त सीताराम भट्ट गाडगीलः स्वर्गतः!

पुण्यपत्तनात् प्रकाशितायाः 'शारदा' संस्कृतपत्रिकायाः सम्पादकस्य श्री वसन्त गाडगिल - महाभागस्य पूज्यजनकोऽष्टाशीतिवर्षीयो वेदमूर्तिः श्री अनन्त सीताराम भट्ट गाडगील-महाभागः ९-४-१९८७ तारिकायां कोल्हापुरे स्वर्गतः।

वेद-स्वाध्याय-परम्परारक्षणैकव्रतस्य परोपकारपरायणस्य, अनुशासन-प्रियस्य, शिष्यवत्सलस्य, निर्भीकस्वभावस्य ऋषिकल्पस्य वेदमूर्तेः श्री अनन्त सीताराम भट्ट गाडगील-महाभागस्य निधनेन जातामपूरणीयां क्षतिं सोढुं संस्कृतजगते शक्तिं दिवंगतात्माने च शान्तिं प्रयच्छेत्परमेश्वरः।

अर्वाचीनसंस्कृत-परिवारः उभयोरपि विदुषोनिर्धनोदन्तेन पीडामनुभवति। दिवंगताभ्यां श्रद्धाञ्जलींश्च समर्पयति।

अर्वाचनीसंस्कृतस्य नवमवर्षीये तृतीये चतुर्थे चाङ्के स्व० चारुदेवशास्त्रि-प्रणीतं 'श्रीगान्धिचरितम् तत्स्मृतिरूपेण प्रकाशयिष्यते।

(सम्पादकः)

अर्वाचीनसंस्कृतस्य ग्राहशुल्कम्

(१५-१-१९८७ तः)

संस्थानां कृते	वार्षिकं (भारते) रु० 40.00
	वार्षिकं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 10
	आजीवनं (भारते) रु० 300.00
	आजीवनं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 100
व्यक्तीनां कृते	वार्षिकं (भारते) रु० 25 00
	वार्षिकं (विदेशेषु) यू० एस० डालराः 10
	आजीवन (भारते) रु० 250.00
	आजीवनं (विदेशेषु, यू० एस० डालराः 100
डाकव्ययः	[यदि पंजीकृत (रजिस्टर्ड) डाकद्वारा अर्वाचीन-संस्कृतस्य सर्वेऽप्यङ्काः प्रेष्येरन्]
	भारते : रु० 20.00
	विदेशेषु : यू० एस० डालराः 10

देववाणी-परिषदः सदस्यानां सभासदां च कृते पत्रं निःशुल्कं प्रेष्यते। किन्तु पजीकृतडाकद्वारा पत्रप्रेषणार्थं तैरपि डाकव्ययो देयः स्यात्। ग्राहकाः ग्राहकशुल्कं 'अर्वाचीनसंस्कृतम्' Arvacheenasanskritam/*Arvācīnasaṁskṛtam*) इत्यंकितेन बैंकड्राफ्टेन धनादेशेन (M. O.)वा निम्नलिखिते संकते प्रेषयितुं प्रार्थ्यन्ते :

सम्पादकः

अर्वाचीनसंस्कृतम्

देववाणी-परिषद्, दिल्ली

आर-6 वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-110059 (भारतम्)

'देववाणी-परिषद्, दिल्ली'-कृते डा० रमाकान्तशुक्लेन देववाणी प्रिंटर्स उत्तम नगर, नयी दिल्ली-११००५९ इति मुद्रणालये मुद्रापयित्वा '६ वाणी-विहार, नयी दिल्ली-११००५९' तः प्रकाशितम्-अर्वाचीनसंस्कृतम् (९/२) प्रधानसम्पादकः डा० रमाकान्त शुक्लः। प्रकाशनतिथिः १५-४-१९८७

देववाणी-परिषदा प्रकाशिताः केचन ग्रन्थाः

१.	भाति मौरीशसम् (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ६.००
२.	सारस्वतसमुन्मेषः (डा० विन्ध्येश्वरीप्रसाद मिश्रः)	रु० २०.००
३.	श्रीपादसप्ततिः (श्रीपादपराग-व्याख्या) (डा० स्वामिनाथन्)	रु० ४०.००
४.	कूहा (काव्यम्) (डा० उमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
५.	सदाशयसमुच्चयः (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० १५.००
६.	आभाणकमञ्जरी („ „)	रु० १५.००
७.	जय भारतभूमे ! (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ३०.००
८.	अर्वाचीनसंस्कृतसाहित्यपरिचयः (प्रथम खण्ड) („)	रु० ३०.००
९.	„ „ „ (द्वितीय खण्डः) („)	रु० ३०.००
१०.	राधाकृष्णरसायनम् (श्री ओट्टूर उण्णि नम्बूदिरीपादः)	रु० ४०.००
११.	निकषा (उपन्यासः) (डा० केशवचन्द्र दाशः)	रु० २०.००
१२.	अभागभारतम् (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
१३.	भाति मे भारतम् (काव्यम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० ४०.००
१४.	संस्कृत साहित्य में राष्ट्रिय भावना (डा० हरिनारायण दीक्षित)	रु० १५०.००
१५.	साधारणीकरण : प्राच्य एवं प्रतीच्य चिन्तन (डा० सुलेखचन्द्र शर्मा)	रु० ५०.००
१६.	अभिशापम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
१७.	रससिद्धान्त और नाटक (डा० सुन्दरलाल कथूरिया)	रु० ६०.००
१८.	साहित्यकौतुकम् (पं० टी० वी० परमेश्वर अय्यरः)	रु० ४०.००
१९.	पूर्णकुम्भः (ललितनिबन्धसंग्रहः) (पं० विष्णुकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२०.	स्फूर्तिसप्तशती (डा० शिवदत्तशर्मा चतुर्वेदी)	रु० ३०.००
२१.	रसदर्शनम् (डा० रमेशचन्द्र शुक्लः)	रु० ५०.००
२२.	श्रीबदरीशतरङ्गिणी (काव्यम्) (श्रीसुन्दरराजः)	रु० २०.००
२३.	सुरश्मिकाश्मीरम् („) („)	रु० २०.००
२४.	पुरश्चरणकमलम् (नाटकम्) (डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० १०.००
२५.	श्रीबदरीशसुप्रभातम् (डा० सी० आर० स्वामिनाथन्)	रु० १०.००
२६.	पण्डितराजीयम् (नाटकम्) डा० रमाकान्त शुक्लः)	रु० २०.००
२७.	नियतिचक्रम् (ध्वनिनाटकम्) („ „)	रु० २०.००
२८.	श्रीगरुडध्वजसपादशतकम् (डा० रामकिशोर मिश्रः)	रु० १२.००
२९	लक्ष्मीशतकम् (डा० वरदराजकण्णन्)	रु० २०.००
३०.	अध्यात्मरामायण में अध्यात्म-चिन्तन (श्रीत्रिगुणानन्द शुक्ल)	रु० ४०.००

देववाणी-परिषद्, दिल्ली, ६ वाणी-विहारः, नयी दिल्ली-११००५९.

दूरभाषः : ५५३४६६